

Dobozi Mihály és felesége a történetírásban, az irodalomban és a képzőművészetben

PAPP Júlia

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet, tudományos főmunkatárs
ORCID: 0000-0001-9407-6695

Dobozi Mihály and his wife in history, literature, and fine art

Abstract | At the Battle of Mohács in 1526, the Hungarians suffered a catastrophic defeat by the much larger army of the Ottoman Empire; the Hungarian King Louis II also lost his life in the battle. Two weeks later, in another battle that lasted several days, the Ottomans destroyed a Hungarian camp of refugees at Marót. The topic of this study is related to this event: DOBOZI Mihály, who fought in the camp, escapes on a horse with his young wife after the lost battle. When the Ottomans almost catch up with them, the husband kills his wife to save her from being captured, and then he also dies fighting against the Ottoman soldiers. The story not only appears in Hungarian and foreign historiography and literature, but it was also a popular topic of Hungarian historical paintings in the 19th century. According to previous studies, the wife becomes a character with agency only in 19th-century descriptions by asking her husband to kill her, however, this narrative is actually already found in some of the 16th-century historical sources, including the description of Italian humanist historian Giovanni Michele BRUTO, which has been translated for the first time recently. One of the reasons for the later popularity of the story may have been that it became an example of not only spousal love and faithfulness, but also of patriotism, as in some versions the wife wanted to die so that her husband could flee to later be able to continue fighting for his homeland.

Keywords | Battle of Mohács, DOBOZI Mihály, 19th-century historical painting, SZÉKELY Bertalan, MADARÁSZ Viktor

* A kézirat az NKFIH 138702. számú, *Az 1526. évi mohácsi csata 16–19. századi képzőművészeti recepciója* című OTKA pályázata, a Nemzeti Kulturális Alap és a bécsi Collegium Hungaricum támogatásával készült.

A mohácsi csata és II. Lajos halálának közelgő 500. évfordulója miatt a 2010-es évek végétől Magyarországon megélnék az ütközettel foglalkozó tudományos – elsősorban régészeti és történettudományi – kutatások. A Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézetének munkatársaként a témához kapcsolódó képzőművészeti emlékek vizsgálatával részt vettem az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont és a Pécsi Tudományegyetem konzorciuma által vezetett *Mohács 1526–2026 – Rekonstrukció és emlékezet* című, 2018 elején indult hároméves programban.¹ Jelen tanulmány e kutatás folytatásaként azokat az irodalmi és képzőművészeti alkotásokat ismerteti, amelyek Dobozi (Dobozy) Mihály és felesége mohácsi csatához kapcsolódó történetét mutatják be.²

Az 1526. augusztus 29-én lezajlott ütközet után a győztes I. Szulejmán – felégetve, végigrabolva a területet, amelyen átvonult – szeptember 11–12-én szinte ellenállás nélkül elfoglalta Budát, ahonnan a királyi udvar és a lakosság nagy része a vesztes csata hírére már korábban elmenekült. Szulejmán csapatai egy részét, főleg a félelmetes hírnű akindzsiket kiküldte a környék felprédálására. A törökök elől menekülő magyar parasztok több helyen ideiglenes táborokba gyűltek össze, amelyek közül egy Esztergom vármegyében található az ellenség elfoglalt. Egy másik népes csoport Marót mellett megerősített, árkokkal körülvett tábort, úgynevezett parasztvárat alakított ki. „Hiába volt azonban eldugott helyen a mentsvár, a törökök szeptember közepén mégis rábukkantak: talán az Esztergom ostromából Buda felé vonuló Ibrahim pasa fedezte fel, vagy [...] Szulejmán és Ibrahim pasa bukkant rá, [...] mikor vadászni mentek a királyi vadaskertbe.”³ Mivel az akindzsik a szeptember 13-án megindított ostromban nem tudták elfoglalni a hevenyészett erődítményt – a védők a kitörések során számos törökkel végeztek –, a szultántól kértek erősítést, aki Budáról katonákat és ágyúkat küldött a maróti tábor ellen. A túlerő a harmadik napon, szeptember 15-én legyőzte a hősiesség ellenállást, a táborba behatoló törökök az ott lévők nagy részét megölték. A kutatók egy része az összecsapást a mai Pusztamarót, másik része Pilismarót területére helyez-

1 A kutatási programban megjelent publikációk listáját lásd a kutatási program honlapján: <https://www.mohacs.btk.mta.hu/publikaciok>.

2 A témával foglalkozó legfontosabb írások: VISZOTA Gyula, „Dobozy Mihály és hitvese történetének költői feldolgozásai”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 13 (1903): 50–58, 160–168; SIPOS Lajos és HANKISS János, „Dobozy Mihály és hitvese a francia irodalomban”, *Debreceni Szemle* 7 (1933): 25–32; BELLÁK Gábor, „Nemzeti hős vagy valami más? A Dobozi-téma értelmezéséhez”, in *Sub Minervae Nationis Praesidio: Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből, Németh Lajos 60. születésnapjára*, szerk. az Eötvös Loránd Tudományegyetem Művészettörténeti Tanszékének munkatársai, 118–121 (Budapest: ELTE BTK Művészettörténeti Tanszék, 1989); HERMANN Zoltán, „»Magyarentod«: Adalékok a Dobozy-témához”, in *Margonauták: Írások Margócsy István 60. születésnapjára*, szerk. CSÖRSZ RUMEN István és mások, 208–219 (Budapest: Reciti, 2009).

3 KOVALICZKY Gergely és NAGY Balázs, „Népi ellenállás a csatavesztés után”, in *Eke mentén, csata nyomában: A mohácsi csata kutatásának legújabb eredményei – New Studies and Insights on the Battle of Mohács 1526; Tanulmánykötet Szűcs József tiszteletére*, szerk. HARAMZA Márk és mások, Studia ad archaeologiam Pazmaniensia 17, 169–177 (Budapest: Martin Opitz Kiadó, 2020), 172.

te.⁴ Bár úgy tűnik, jóval meggyőzőbb érvek szólnak Pusztamarót mellett,⁵ Dobozi Mihály és felesége hőstettét Pilismaróton egy 20. századi emlékmű örökíti meg. 2003 óta ugyanakkor a pusztamaróti csata feltételezett helyszínén is található egy mészkőből készült emlékmű, Kovács György fertőhomoki szobrászművész süttői mészkőből készült alkotása.⁶ Az emlékművön a szekérvárra utaló kerék, versidézetek, gótikus építészeti elemek és a csata történetét megelevenítő jelenetek között Dobozi Mihály és felesége alakja is feltűnik.

Történetírás

Elképzelhető, hogy a maróti tábor pusztulásáról számolt be Zárai Jeromos (?–1541) a mohácsi csatáról és az azt követő eseményekről 1526. október 22-én Giovanni Antonio Dandolónak írt levelében. „Egy Pilis nevű helyen mintegy hatezer paraszt erődítést csinált: a pasa [Ibrahim pasa – P. J.] odament, bevette, és mivel közben egy unokaöccse meghalt, még a pólyás gyermekeket is lemászáróltatta.”⁷ A tragikus eseményről Brodaries István is megemlékezett,⁸ s az ő beszámolója nyomán került bele a történet Martin Fumée (1540?–1590?) francia történetíró 1594-ben megjelent, Magyarország történetével foglalkozó krónikájába.⁹

A Marót melletti harcokról egy feltehetően a 16. század közepén keletkezett, Verancsics Antal esztergomi érsek hagyatékában található, úgynevezett Verancsics-év-

4 LUKÁCSNÉ VARGA Eszter, *A letűnt paraszti világ nyomában, Pilismaróton: Életmódtörténeti, néprajzi tanulmányok* (Budapest: Hagyományok Háza, 2012), 343–344; KOVALICZKY és NAGY, „Népi ellenállás...”, 172–175; SZABÓ Noémi, „Ilona Maróton: A maróti mészárlás 16. századi latin nyelvű históriáinkban”, in *Latin nyelvű udvari kultúra Magyarországon a 15–18. században*, szerk. BÉKÉS Enikő, KASZA Péter és KISS FARKAS Gábor, *Convivia neolatina Hungarica* 4, 231–242 (Szeged: Lazi Könyvkiadó, 2021), 231, 1. jegyzet.

5 KÁDÁR Tamás, „»Kis Mohács« a Gerecse szívében: A maróti csata (1526)”, *Honismeret* 45, 1. sz. (2017): 47–52, 48–49.

6 Uo., 51–52.

7 Zárai Jeromos levele Giovanni Antonio Dandolónak (Somogy, 1526. október 22.), ford. ERDŐSI Péter, in *Örök Mohács: Szövegek és értelmezések*, szerk. B. SZABÓ János és FARKAS Gábor Farkas, Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet, 192–198 (Budapest: Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2020), 195. Vö. KÁDÁR, „»Kis Mohács«...”, 50; a „csata” helyszínéként az olasz nyelvű levél átiratában szereplő Pacos nevet említve. Lásd KOVALICZKY és NAGY, „Népi ellenállás...”, 174–175.

8 BRODARIES István, „Igaz történet a magyarok és Szulejmán török császár mohácsi ütközetéről (1528)”, ford. KULCSÁR Péter, in B. SZABÓ és FARKAS, *Örök Mohács*, 301–325, 322. A táborban tartózkodók számát Kádár Tamás 13 000–16 000 fő közé tette. KÁDÁR, „»Kis Mohács«...”, 50. Zárai Jeromos levelében megemlítette a Budáról elhurcolt szobrokat is: a szultán „elvitte a harangokat, a budai vár előtt álló régi ágyúkat, hasonlóképpen az ott lévő néhány fémszobrot”. B. SZABÓ és FARKAS, *Örök Mohács*, 195. Az 1526. szeptember 15-ei török hadinapló szerint a „királyi palotában levő fegyvertárat és egyéb holmikat, a palota előtt lévő rendkívül nagy ágyút, a többi ágyúkat és zarbzeneket, továbbá az oszlopon álló rézalakot és annak belül lévő fiait elhurcolva éjjel-nappal szállították a hajókra”. B. SZABÓ és FARKAS, *Örök Mohács*, 247. Vö. MIKÓ Árpád, „Imago Historiae”, in *Történelem – kép: Szemelvények múlt és művészet kapcsolatáról*, szerk. MIKÓ Árpád és SINKÓ Katalin, 34–47 (Budapest: Magyar Nemzeti Galéria, 2000), 43.

9 Martin FUMÉE, *Histoire des troubles de Hongrie* (Paris: Laurens Sonnius, 1594), 37v–38r.

könyvben megőrződött magyar nyelvű krónikában¹⁰ is találunk említést.¹¹ Feltehetően ezt az eseményt örökítette meg egy 1526-ból származó török hadinapló szeptember 14-ei bejegyzése is.¹²

Dobozi Mihály és felesége történetével ismereteim szerint először Zermegh Jánosnak (1504 k.–1584) a 16. század második felében keletkezett, de nyomtatásban csak 1662-ben megjelent krónikájában találkozunk.¹³

Azt mondták, ebből a tragédiából a mieink közül kevesen menekültek ki. Ezek között az emlékezetre méltó vitéz, Dobozi Mihály, ahogy sokan mesélik, a ló hátára maga mögé kapva a feleségét, kimenekült az öldöklésből, azonban a törökök kergették őt, az asszony pedig látva a férjét üldöző ellenség közelségét, érezve azt is, hogy a ló gyenge és lassú, azt mondják, könyörgött a férjének, hogy mielőtt gyalázatra az ellenség markába kerülne, fojtsa meg őt. Ő, mint vitéz és a párját forrón szerető férfi, vigasztalta és bátorította, hogy legyen a lelke erős, mert Isten megadja, hogy épségben megmeneküljenek, de minden hiába volt. Mert az üldöző és a férjét már közelről szorongató törökök elé az asszony leugrott a lóról. Ő visszafordult, és a feleségét, mint kérte volt, hegyes dárdával átdöfte, maga meg az ellenség közé vetette magát, és vitézül küzdve így esett el.¹⁴

Zermegh forrásának hitelességét („ahogy sokan mesélik”) fenntartással kell kezelnünk, hiszen még ha azt láthatták volna is a tábor túlélői, hogy Dobozi feleségét a lovára ültetve elmenekül a törökök elől, a későbbi történeteknek nem lehetett szemtanúja, hacsak nem az üldöző törökök, ők azonban bajosan tudósíthatták a magyar krónikást az eseményekről. Egy Dobozi Mihály nevű személyről és Elene (azaz Ilona) nevű feleségéről ugyanakkor ismerünk levéltári adatokat. Az 1527 óta vezetett, úgynevezett *Ki-*

10 BESSENYEI József, szerk., *1504–1566 memoria rerum: A Magyarországon legutóbbi László király fiának legutóbbi Lajos királynak születése óta esett dolgok emlékezete (Verancsics-évkönyv)* (Budapest: Magyar Helikon, 1981). Vö. B. SZABÓ és FARKAS, *Örök Mohács*, 897; ÁCS Pál, „The Good and Honest Turk»: A European Legend in the Context of Sixteenth Century Oriental Studies”, in *The Habsburgs and Their Courts in Europe, 1400–1700: Between Cosmopolitanism and Regionalism*, szerk. Herbert KARNER, Ingrid CIULISOVÁ és Bernardo J. GARCÍA, 267–282 (Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2014), 269.

11 B. SZABÓ és FARKAS, *Örök Mohács*, 402.

12 Uo., 247. Ugyanehhez lásd még: „Az azóta elpusztult Gerecse-beli Marót (a mai Héreg mellett), az esztergomi érsekek nyári lak- és vadászóhelye, ahova tíz-tizenötezer magyar menekült és barikádozta el magát.” Uo., 256, 176. jegyzet.

13 Ioannes ZERMEGH, *Historia rerum gestarum inter Ferdinandum et Ioannem Vngariæ Reges, usque ad ipsius Joannis obitum* (Amsterdam: Iacobus Leopidius, 1662), 7–8. A krónikáról – a régebbi irodalom említésével – újabban megjelent: KASZA Péter, „Néhány gondolat Zermegh János *Commentarius*áról”, *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* 30 (2011): 242–248; TÓTH Gergely, „Bűnbakkepzés és propaganda: Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata az újkori történetírásban, 1. rész: A 16. század történetírása”, in *Több mint egy csata: Mohács: Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben*, szerk. FODOR Pál és VARGA Szabolcs, Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet, 75–148 (Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2019), 118–121.

14 ZERMEGH János, „Emlékirat a Ferdinánd és János, Magyarország királyai között történt dolgokról”, in *Krónikáink magyarul*, szerk., ford. KULCSÁR Péter, 3 köt., 2:137–163 (Budapest: Balassi Kiadó, 2007), 137–138.

rályi Könyvek 1527. október 23-ai, az 1. kötet 4. oldalán található bejegyzése szerint I. Ferdinánd ezen a napon Budán

a magtalanul elhunyt Pether Gergely és Ambrús, Dobozy Mihály és Péter, Mysoor Mihály és Antal, Egyházasthabaydi Heghbely Ambrús özvegye Orsolyának a török által elpusztított nemesi birtokát Eghazasthabayd-on Fejér megyében és Zenthgyewrgh pusz-tán Pest megyében Mykoiai Gergelynek, a k.-né ügyei igazgatójának adja.¹⁵

A *Királyi Könyvek* 1. kötetének 88. oldalán egy I. Ferdinánd által 1528. január 10-én Esztergomban kiadott adománylevélben a házaspárt is említik:

I. Ferdinand k. a néhai magtalanul elhunyt Dobozi Mihály és neje, Ilona Farnos birtokát Külsőszolnok és a hűtelenné lett Derencheni Miklós Nagykörösön levő földjeit Pest megyében Fyzesmegyeri Imre diáknak és Zeremlyéni Zsigmond kancelláriai jegyzőnek adja.¹⁶

A szövegek fontos információja tehát, hogy az adománylevélben szóban forgó, megüresedett birtok Dobozi Mihály és felesége, Ilona halála miatt maradt tulajdonos és örökös nélkül. Bár Kovaliczky Gergely és Nagy Balázs szerint „Dobozy Mihály és feleségének részvétele a maróti csatában nem lehet kétséges, legfeljebb halálának körülményei”,¹⁷ úgy vélem, hogy a ránk maradt források alapján nem tudjuk bizonyítani vagy megcáfolni, hogy az oklevélben említett Dobozi házaspár ott volt-e a maróti táborban.

Dobozi Mihály és felesége hősiességéről történeti munkájában – minden bizonynyal Zermegh tudósítása nyomán¹⁸ – a velencei születésű Giovanni Michele Bruto (Johannes Michael Brutus, Brutus János Mihály, 1517–1592) is megemlékezett, aki az 1570–1580-as években Erdélyben és Lengyelországban Báthory István udvari történetírójaként tevékenykedett.

Úgy tartják, Dobozi Mihály is azok között volt, akik jeles erényük révén megmenekültek a török dühöngésétől, ám az erényre irigy szerencse végül mégis elpusztította. E férfiú, bár dicsőséges hadi tetteiről volt híres, de még nevezetesebbé tette rendíthetetlen bátorsága, amellyel kiérdemelte, hogy jeles tettét a történetírók feljegyezzék, az utókor pedig örök időkhig emlegesse. Miután ugyanis az öldöklő csatából megmenekült, feleségét, e szintén hős lelkű asszonyt, maga mögé ültette a ló hátára. Reménytelen volt azonban,

15 BARTFAI SZABÓ László, *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig* (Budapest: a szerző kiadása, 1938), 369. Köszönöm Horváth Gyula segítségét.

16 Uo., 370. A szöveg kétféle olvasatot is megenged: „porcionem possessionarium Nobilium condam Michaelis de Doboz, et olim Domine Elene consortis eiusdem, in possessione Farnos vocata, in Zolnok Exteriori [...] Comitatu” (JÁSZAY Pál, *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után I.* [Pest: Hartleben, 1846], 20); „super totali porcione possessionum nobilium condam Michaelis de Doboz et olim dominae Elene consortis eiusdem in possessione Farnos vocata” (SZABÓ N., „Ilona Maróton”, 239). Utóbbinál tehát Farnos szerepel.

17 KOVALICZKY és NAGY, „Népi ellenállás...”, 173.

18 TÓTH, „Bűnbakképzés és propaganda...”, 131.

hogy a szokatlan tehertől kifáradt lóval az őket lóhalálában üldöző törökök kezéből kicsúszszanak. E rettenthetetlen és bátor nő ekkor a férjéhez fordulva így szólt: mivel a szerencse nem akarja, hogy a megmenekülésünket neki köszönhessük és semmi reményünk nincs arra, hogy életben maradjunk; őrizze meg akkor az erény azt, amit a szerencse megtagadott, mentse meg a halál a nászágycsületét és tisztességét (ennek életében is szigorú öre volt). Szállj le lovadról férjüröm és szúrj le: így menekíts meg a mocskos barbár szolgaságtól! Soha jelesebb végem nem lesz, még ha a szerencse a legnagyobb bőségben részletetett volna, akkor sem! A férj bámulta bátorságát, s mivel látta, hogy az asszony eltökélt, valóban a legrosszabb vár rájuk és elhatározását úgysem tudná megváltoztatni, leugrott a lováról, s a továbbra is elszánt és őt könyörögve siettető asszony kardjával leszúrta. Majd lovát megsarkantyúzva a törökre rontott, akik bámulták, hogy az ellenség ilyen tettekre képes, és amilyen dicsőséggel élt, ugyanolyanlall meg is halt rövidesen.¹⁹

Feltehetően Zermeghtől, illetve Brutustól vette át a történetet Istvánffy Miklós (1538–1615) nyomtatásban 1622-ben megjelent történeti munkájában, ő azonban forrásainál jóval szűkszavúbban ismerteti az eseményeket, teljesen kihagyva a feleség Zermeghnél és Brutusnál hangsúlyos hősiességének említését.²⁰ Értelemszerűen ezt a verziót vette át Istvánffy munkájának 17. századi magyar fordítása is.²¹

A harci helyzetbe kényszerült Dobozinál halálmegvető bátorságának, hősiességének és asszonyi hűségének hangsúlyozása a „magyar női vitézség” hazai és külföldi humanista történetírói munkákban egyaránt fellelhető 16–17. századi toposzának szemléletes példája. Vitéz nőekkel Székesfehérvár 1543. évi, Eger 1552. évi, illetve Szigetvár 1566. évi török ostromáról szóló beszámolókból egyaránt találkozunk.²² Doboziné története tipológiailag legközelebb talán a vitéz szigetvári nő(k)höz áll, akik a legenda szerint férjük oldalán harcoltak a kirohanás alatt: a hitvesi hűségüket veszélyeztető rabságba esés helyett a dicsőséges hősi halált választották. Brutus különösen fogékony volt a témára, hiszen történeti elbeszélésében – ahogy azt Bethlen Farkas (1639–1679) forrás-

19 BRUTUS János Mihály, *Magyar története 1490–1552*, szerk. TOLDY Ferenc, Monumenta Hungariae historica: Scriptorum 13 (Pest: Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya, 1867), 247–248. Újabb kiadása a nemrég megtalált, Kasza Péter és Petneházi Gábor által feldolgozott trentói Brutus-kézirat alapján némileg eltérő szöveggel: SZABÓ N., „Ilona Maróton”, 236–237. Köszönöm Petneházi Gábornak a szöveg magyarra fordítását.

20 ISTVÁNYFY Miklós, *A magyarok történetéből* (Budapest: Magyar Helikon, 1962), 124. Zermegh János Doboziné történetének Istvánffy általi átvételét említi: ТÓТН, „Бүнбáккпéзэс és propaganda...”, 120, 139. Az eredeti kiadás: Nicolai ISTHVANFI, *Historiarvm de rebvs Vngaricis libri XXXIV* (Köln: Antonius Hieratus, 1622).

21 ISTVÁNYFY Miklós, *Magyarok dolgairól írt története*, ford. TÁLLYAI Pál (Budapest: Balassi Kiadó, 2001), 231.

22 Vö. PAPP Júlia, „...a nőket sehósem látjuk valami vérengző foglalkozásban...»: Székely Bertalan *Egri nők című festményének történeti forrásai*, *Művészettörténeti Értesítő* 63, 2. sz. (2014): 325–344; PAPP Júlia, „Donne Vngare: A magyar női vitézség toposzának 16. századi forrásaihoz”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 118 (2014): 385–392; PAPP Júlia, „A vitéz szigetvári nő(k) a 16–17. századi hazai irodalomból és történetírásból”, in *In via eruditionis: Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére*, szerk. BRITSKEY István és mások (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016), 384–393; PAPP Júlia, „Végy társadnak a harcba...»: A vitéz szigetvári nő(k) a 19. századi képzőművészetben”, *Művészettörténeti Értesítő* 66, 1. sz. (2017): 35–51, doi: [10.1556/080.2017.66.1.2](https://doi.org/10.1556/080.2017.66.1.2).

ként Brutus kéziratára hivatkozó munkájából megtudjuk – fontos szerepet kapott a ki-rohanásnál harcoló vitéz szigetvári nők férjükhez intézett, fiktív könyörgő beszéddel szemléletessé tett története, melynek retorikai fordulataira antik auktorok (Titus Livius, Plutarkhosz, Josephus Flavius) művei is hatással lehettek.²³

A kényszerhelyzetben feleségével együtt öngyilkosságot elkövető harcos ókori toposza is – a római Palazzo Altemps-ban található, egykor a Ludovisi-gyűjteményhez tartozó *A gall és a felesége* című antik szoborcsoport például a feleségét megöli, majd öngyilkosságot elkövető gall harcost ábrázolja – itthon nem csak a Dobozi-történetben él tovább. Hasonló motívummal találkozunk a mondai Zsongor vitéz, azaz Zsongor László történetében, aki a hagyomány szerint a túlerőben lévő törökök elől lovon menekülve menyasszonyával együtt a Pécs melletti Jakab-hegy sziklateraszáról (Zsongorkő) a mélybe vetette magát.²⁴

Míg tehát Istvánffy Miklósnál csak passzív szerepe van Dobozi feleségének, Zermeghnél és Brutusnál a történesek aktív résztvevőjeként maga alakítja sorsát,²⁵ hiszen ő kéri férjét, hogy inkább ölje meg, mintsem az üldöző törökök kezére jusson, s leveti magát a lóról, hogy segítse hezitáló férje döntését. Ezzel a szemlélettel találkozunk Cserei Farkas (1773–1842) 19. század eleji történetértelmezésében is, aki a tragikus eseményt a patriarkális erények, a „végsőkön túl is őrzött nemesi becsület és a jóban-rosszban aszszonyi etikája”²⁶ példái között említi. Mivel Cserei szerint a házassággal olyan szoros kötelék jön létre férfi és nő között, mely erősebb a szüleikhez és gyermekeikhez fűződők-nél is, alkalmanként

a' Férfiakat Feleségek óltalmazásának buzgó kívánságából származott indulattyok arra-is vitte, hogy midőn azokkal együtt kellett veszniek, ne talám magok után nagyobb Roszszra, keservesebb halálra marasztanák, készek voltak tulajdon kezekkel előre ki-végezni e' Világból, 's úgy menni velek együtt a' más életre²⁷

– ahogy tette ezt a felesége kérésére Dobozi Mihály is. A Dobozi né hősieségét hangsúlyozó változat szerepel Budai Ferenc (1760–1802) református lelkész történeti lexikonában is.²⁸

23 BETHLEN Farkas, *Erdély története II: A váradi békekötéstől János Zsigmond haláláig 1538–1571*, ford. BODOR András (Budapest–Kolozsvár: Enciklopédia Kiadó, 2002), 306–307. Vö. PAPP, „»Végy társadnak...«”, 40–41. Brutus fiktív beszédeiről lásd TÓTH, „Bűnbakképzés és propaganda...”, 126–128. A fentiek alapján nem zárhatjuk ki, hogy Zermegh és Brutus nemcsak a retorikai fordulatokat kölcsönözte az ókori auktoroktól, hanem a történetet is ők hívták életre, antik minták alapján. (Ács Pál közlése)

24 KOVALICZKY és NAGY, „Népi ellenállás...”, 173.

25 PAPP Júlia, „»Ti vagytok a' polgári Erény 's Nemzetiség védangyali...«: Női olvasás a felvilágosodás és a kora reformkor időszakában”, in *A zsoldártól a rózsaszín regényig: Fejezetek a magyar női művelődés történetéből*, szerk. PAPP Júlia, 141–161 (Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 2014), 151.

26 HERMANN, „»Magyarentod«”, 208.

27 CSEREI Farkas, *A magyar és székely asszonyok törvényei* (Kolozsvár: Hochmeister Márton, 1800), 187–188. Vö. HERMANN, „»Magyarentod«”, 208–209.

28 BUDAI Ferenc, *Magyar Ország polgári históriájára való Lexicon a' XVI. század végéig*, 3 köt. (Nagyvárad, Máramarossi Gottlieb Antal, 1805), 3:2. Vö. VISZOTA, „Dobozy Mihály...”, 51–52; HERMANN, „»Magyar-entod«”, 212.

A történet szerepelt Jászay Pál (1809–1852) 1846-ban megjelent, 19. századi történeti festészetünk fontos forrását jelentő munkájában is. A maróti csatát I. Szulejmán naplója, Zárai Jeromos levele, Brodarics, Szermeg (azaz Zermegh János) és Istvánffy munkája alapján ismerteti. Bár a szekérfallal és árokkal körülvett táborhoz, amelyben több ezer helyi lakos és nemes gyűlt össze családostól, a törökök a védők „leonidászi elszántsága” miatt szeptember 14-én Budáról 6000 janicsárt, 10 000 lovast és ágyúkat vezényeltek, csak szeptember 15-én tudták elfoglalni azt. Mivel Ibrahim nagyvezér elesett öccse miatt bosszúból szinte mindenkit megöltek, 25 000 ember halt meg itt, több, mint a mohácsi csatában.²⁹ Doboziék történetének ismertésekor ő is azt a verziót veszi át, amely szerint a feleség bátran leugrik a lóról, hogy férjét döntésre bírja.³⁰

Jászay a *Királyi Könyvek* 1. kötetének említett két oklevele alapján ismerteti a Dobozi Mihályra és feleségére vonatkozó levéltári forrásokból meg tudható adatokat is. „És e rendkívüli veszély idején egy rendkívüli jellemű házaspárt mutat fel a magyar történeti évlap. Dobozy Mihályt, Fejér vármegye egyházastabajdi egytelkes nemesét, és nejét, a Külső-Szolnok vármegyebeli farnosi birtokos Ilonát.”³¹ A Jászay által említett adatokkal a mohácsi csata forrásait közreadó 1976-os, több kiadást megért szöveggyűjteményben is találkozunk: „Egytelkes nemes, egyszerű vitéz a Fejér megyei Egyházastabajdról. Feleségének, Ilonának a Külső-Szolnok megyei Farnoson volt birtokrésze. I. Ferdinánd oklevele 1527-ből és 1528-ból hitelesíti a többi krónikában is kiemelt eseményt.”³² Dobozi és felesége történetét Buda, Pest, illetve ezek környéke ismertetésében Joseph Vinzenz Häufler (1810–1852) osztrák történész is megemlíti az Esztergomtól egy órányi járásra lévő Basa-Harczh leírásában, hangsúlyozva, hogy a feleség könyörgött férjének, ölje meg őt, a gyalázat helyett inkább a válást választja.³³

A történeti forrásoktól részben eltérő – s mint látni fogjuk, egyes elemeiben Kisfaludy Károly (1788–1830) prózai töredékével rokon – narratívával találkozunk Jókai Mór 1854-ben megjelent, számos újabb kiadást megért regényes történelmi munkájában. A maróti tábor – mely az országban kialakított szekértáborok közül „legtovább ellenállt a pusztító ellenségnek” – hátulról

29 JÁSZAY, A magyar nemzet..., 19.

30 Uo., 20.

31 Jegyzetben: „Vezetéknevét nem tudni; I. Ferdinánd 1528 január 10-diki adománylevelében csak ennyit mond róla: »porcionem possessionarium Nobilium condam Michaelis de Doboz, et olim Domine Elene consortis eiusdem, in possessione Farnos vocata, in Solnok Exteriori [...] Comitatu.«” Uo., 20. „I. Ferdinánd oklevele 1527 october 23-ról. Szermeg is csak miles-nek, tehát egyszerű vitéznek címzi.” Uo., 19.

32 ISTVÁNFY, A magyarok történetéből, 76–77, 127, 74. Innen került át az adat az 1999-es Székely Bertalan-kiállítás katalógusába is: „Dobozi egytelkes nemes volt a Fejér megyei Egyházastabajdról. Feleségének, Ilonának a külső Solnok megyei Farnoson volt birtokrésze.” NAGY Ildikó és BAKÓ Zsuzsanna, szerk., *Székely Bertalan kiállítása*, A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 1999/2 (Budapest: Magyar Nemzeti Galéria–Pannon GSM, 1999), 115.

33 J. V. HAEUFLER, *Buda-Pest, historisch-topographische Skizzen von Ofen und Pest und deren Umgebungen von J. V. Haeufler [...] Andeutungen über die näheren und entfernteren Umgebungen von Ofen und Pest* (Pest: Verlag v. Gustav Emich, 1854), 57–58. Az útleírás következő állomása Pilismarót, Häufler tehát a Dobozi-féle történet helyszínének nem ezt a községet, hanem Pusztamarót tartotta.

a Kis Hegyen emelkedő Dobozy-vár védte [...] A maróti szekérsáncban Dobozy Mihály, annak a most romban düledező lovagvárnak az ura volt a harcosok vezére. Valódi hadvezéri lélek lakott benne; hogy napokon keresztül fel bírta tartóztani a törökök rendes haderejét a maga gyülelész táborával.

A védők csak akkor kezdtek el menekülni, amikor a törökök a közeli hegy ormáról ágyúzták a tábort. Dobozi, aki azt hitte, hogy fiatal felesége is, „akivel nagyon szerették egymást”, a menekülők között van, már csak számukra akart időt nyerni a harc folytatásával. A feleség azonban megkereste Dobozit, aki most már az asszonyt lovára kapva, maga is menekülni kezdett. A feleség halálának leírása is jelentősen eltér a történeti és irodalmi forrásoktól. Amikor az asszony látta, hogy reménytelen a menekülés, így szólt férjéhez:

– Ne hagyj gyalázatra jutnom, pogány kézre esnem, pokolra kárhoznom. Ölj meg inkább, édes uram! – rebege az asszony.

S hogy Dobozy tétovázott; ő maga kirántá öve mellől éles kését, s a hegyét a mellének szegezte.

– Most ölelj magadhoz erősen!

S attól az öleléstől a szívéen keresztülment az éles acél.

A nő hősiességét hangsúlyozza Jókai a történet lezárásában is: „Az utókor most is Basaharcnak hívja ezt a helyet: a magyar női erény és hitvesi hűség örök emléket.”³⁴

A vitéz házaspár története külföldön is ismert volt, igaz, a korábbi hazai kutatás egy olyan leírást is hozzájuk rendelt, amelyik valójában más eseményhez kapcsolódott. „Dobozy Mihály hitvesének történetére emlékeztette” egy 20. század eleji kutatót a *Mercure de France*-ban 1749-ben *L'illustre Hongroise* címmel megjelent, szövegében Szigetvár 1566. évi ostromára utaló költemény,³⁵ s egy két évtizeddel későbbi, a Dobozi-féle történet franciaországi recepcióját ismertető tanulmány szerzője is úgy vélte, hogy az „ismeretlen költő [...] elbeszélésében neveket nem említ ugyan, de kétségtelen, hogy az *illustre Hongroise* a hős magyar házaspár történetét jeleníti meg.”³⁶ A történet azonban – a Pierre Le Moyne (1602–1671) jezsuita szerzetes egy évszázaddal korábbi női életrajzgyűjteményében szereplő leíráshoz³⁷ hasonlóan – egyértelműen a szigetvári ostromhoz kapcsolódik.³⁸

34 JÓKAI Mór, *A magyar nemzet története regényes rajzokban*, 3 köt. (Budapest: Franklin, 1884), 2:5–6.

35 [Un élève d'Apollon], „L'illustre Hongroise”, *Mercure de France*, 2. sz. (1749): 22–25. Vö. BARKÓ Dénes, „Egy francia költő a magyar nők vitézségéről”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 18 (1908): 477–479. „Talán nem tévedünk, hogy ha föltesszük, hogy az idegen író hallott egyet-mást a magyar nők vitézségéről, az egri nőkről, Dobozy hitveséről stb. s a hallott történetet az Európa szerte ismert szigetvári ostromhoz fűzte.” Uo., 477.

36 SÍPOS és HANKISS, „Dobozy Mihály...”, 25.

37 Pierre LE MOYNE, *La Galerie des femmes fortes* (Paris: Antoine de Sommerville, 1647), 140–142. Vö. PAPP, „»Végy társadnak...”, 36–37.

38 SZ. JÓNÁS Ilona, „P. Pierre Le Moyne, *Galerie des femmes fortes*”, in *Miscellanea fontium historiae Europae: Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*, szerk. KALMÁR János, 113–116 (Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar, 1997).

Claude-Louis-Michel de Sacy (1746–1794) 1778-ban két kötetben megjelentetett, majd 1780-ban három kötetben újra kiadott, Magyarország történelmét a hunok első betörésétől ismertető munkájában – mint a lapszéli jegyzetekből is kiderül – Brodarics István, Zermegh János és Istvánffy Miklós említett leírásai alapján mutatta be a maróti tábor elfoglalásának, illetve Dobozi Mihálynak és feleségének történetét.³⁹ A házaspár menekülésének elbeszélését párbeszédekkel teszi elevenebbé. A hős feleség kéri le férjét, hogy ölje meg, így mentve meg a rabságtól, maga pedig meneküljön el, hogy majd harcolhasson az ellenséggel, amit ő gyenge nőként nem tudna megtenni.⁴⁰ Ezzel a hazafias gondolattal ismereteim szerint itt találkozunk először, de – mint Jászay Pálnál láttuk, s más szerzőknél is látni fogjuk – nem utoljára: a nő azért áldozná fel életét, hogy ennek árán férje megmenekülhessen, és később még szolgálatot tehessen a hazának.

Amikor a törökök közeledtével a feleség leugrik lováról, így kiált rá hezitáló férjére: „Mit akarsz: inkább a te kezdtől haljak-e meg, vagy e barbárokétól?”⁴¹ A férj most már erőt vesz magán, reszketve és félrenézve megöli feleségét, majd dühödten a törökök köze rohánva megbosszulja a nő halálát.⁴²

1788-ban egy Mouchet nevű szerző – a Bibliothèque Nationale de France online katalógusa szerint „vice président du Tribunal de 1re instance de Troyes” – megjelentette a szerelemmel kapcsolatos történeti anekdoták többkötetes lexikonát.⁴³ Ebben a kiadásban még nem, az 1811-es második, bővített kiadás második kötetében azonban már megtaláljuk Dobozi Mihály és felesége történetét.⁴⁴

Bár Hermann Zoltán úgy véli, hogy a francia szerző feltehetően Istvánffy történeti munkáját használta,⁴⁵ abban – mint láttuk – nem szerepel a nő könyörgése férjéhez, hogy ölje meg, illetve hogy levetette magát a lóról. A forrást máshol kell keresnünk: a szöveg egyes részei szinte szó szerint megegyeznek Claude-Louis-Michel de Sacy említett könyvének leírásával. Mouchet is az érzelmekre ható szavakkal ecseteli a férj lelki szenvedését: a vég közeledtével remeg, elsápad, s remegő kézzel veszi célba dárdájával felesége szívét, s szemeit elfordítva öli meg a szeretett asszonyt.⁴⁶ Egy-két vonással

39 M[ichel]. de SACY, *Histoire générale de Hongrie, Depuis la première invasion des Huns, jusqu'à nos jours* [...], 2 köt. (Paris: Demonville, 1778), 1:255–257. Vö. SIPOS és HANKISS, „Dobozy Mihály...”, 31. A könyvről és szerzőjéről lásd KÖPECSI Béla, „Egy felvilágosult magyar történelem: Claude-Louis-Michel de Sacy *Histoire generale de Hongrie*-ja”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 87 (1983): 225–237.

40 SACY, *Histoire générale...*, 256; SIPOS és HANKISS, „Dobozy Mihály...”, 31.

41 „[...] vois, dit-elle, de quelle main tu veux que je perisse, de la tienne ou de celle de ces barbares?” SACY, *Histoire générale...*, 256; SIPOS és HANKISS, „Dobozy Mihály...”, 31.

42 SACY, *Histoire générale...*, 257; SIPOS és HANKISS, „Dobozy Mihály...”, 31.

43 Georges Jean MOUCHET, *Dictionnaire portatif, contenant les anecdotes historiques de l'amour, Depuis le commencement du monde jusqu'à ce jours*, 4 köt. (Paris: Buisson, 1788).

44 Georges Jean MOUCHET, *Dictionnaire contenant les anecdotes historiques de l'amour, Depuis le commencement du Monde jusqu'à ce jours*, 5 köt., 2. kiad. (Troyes: Gobelet, 1811), 2:319–320. Hermann Zoltán szerint már az 1788-as első kiadás is tartalmazta a szövegrészt, de az valójában csak az 1811-es újabb kiadásban jelent meg. HERMANN, „»Magyarentod«”, 210–211. Vö. SIPOS és HANKISS, „Dobozy Mihály...”, 30–31. A Jókai Mór forrásai között is szereplő francia lexikon Dobozi Mihályról és feleségéről szóló történetét említi: HANKISS János, „Jókai Mór és egy francia anekdotakincs”, *Irodalomtörténet* 17 (1928): 1–22, 6.

45 HERMANN, „»Magyarentod«”, 211.

46 SIPOS és HANKISS, „Dobozy Mihály...”, 31.

ugyanakkor ki is színezi a történetet: hangsúlyozza, hogy a nő bátorsága az ókori görög és római hősnők legkiválóbbjáiéval vetekszik, s hogy az üldözés alatt gyűlölte bábjait, amelyek talán megmenthetnék életét, de csak azért, hogy később egy pasa kényének legyen kiszolgáltva.

A 19. század elején az osztrák birodalmi patriotizmus ideológiájának megfelelően Joseph von Hormayr (1782–1848) történelmi-honismereti folyóirata, az *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* révén számos, a magyar történelemhez tartozó hősi történet vált szélesebb körben ismertté: Zrínyi kirohanásának, Hunyadi János tetteinek, Dobozi és neje együttes halálának, Dugovics Titusz vakmerőségének eseményei itt jelentek meg népszerű formában.⁴⁷ A Dobozi-történet rövid ismertetését, amely az *Archiv* 1810. évi első évfolyamában látott napvilágot, hazai költőink inspirációs forrásként használták: a bős orozslánként harcoló férfi, illetve a halálában a szeretett felesége holttestére omló Dobozi motívuma például⁴⁸ – mint látni fogjuk – Kölcsey Ferencnél és Kisfaludy Sándornál is feltűnik majd. 1818-ban Laurenz Hochenegger (1782–1842) az *Archiv*-ban egy hosszabb leírást közölt, hangsúlyozva, hogy Dobozi története arra mutat példát, hogy egy szabad embernek jobb dicsőségben meghalni, mint szegényben élni, feleségét halva, mint meggyalázva látni.⁴⁹ Az itt is aktív szerepet játszó Dobozi-né Hochenegger elbeszélésében szép, fiatal, nagyon szeretett feleség: utóbbi motívummal – mint láttuk – már Zermegh János 16. századi leírásában találkozunk, aki Dobozi „párját forrón szerető férfi”-ként említette. Hormayr *Archiv*-jában Hochenegger írása nyomán a történetet később a hitvesi szeretet példajaként Wenzel Aloys Swoboda és I. C. Passy bécsi jogtudós német nyelvű balladája is megörökítette.⁵⁰ Passy balladájában a történet Maróth erős fellegvárában játszódik, melynek védelmét Dobozi irányítja. Az ostrom előtt a felesége arra kéri, hogy vele együtt halhasson meg, ha nem jön segít-

47 [THAISZ ANDRÁS], „Művészeti tudósítás”, *Tudományos Gyűjtemény* 5, 3. sz. (1821): 124–125; KUNCZER GYULA, *Hormayr és az egykorú magyar irodalom* (Pécs: Dunántúli Egyetemi Nyomdája, 1929); FRIDRUN RINNER, „Hungarikák Josef Hormayr *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte* (1811–1849) című kiadványában”, *Helikon* 22 (1976): 225–231; SZENTESI EDIT, „Birodalmi patriotizmus: Történelemszemlélet, történetírás, történeti publicisztika és történeti témák ábrázolása az Osztrák Császárságban 1828-ig”, in MIKÓ és SINKÓ, *Történelem – kép*, 73–91; SZENTESI EDIT, „Birodalmi patriotizmus és honi régiségek: Az egykorú osztrák hazafias történeti festészetről szóló írások Josef Hormayr lapjában 1810–1828: I. Kísérlet a hazafias történeti festészet megteremtésére az Osztrák Császárságban 1808–1813” (doktori értekezés, ELTE BTK, 2003); PAPP JÚLIA és KIRÁLY ERZSÉBET, szerk., *A magyar művészet a 19. században: Képzőművészet* (Budapest: Osiris–Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2018), 874, 515. jegyzet.

48 „Verzweiflung macht ihn zum Löwen; aber der Menge erliegt er bald, und todt sinkt er neben die theure Leiche hin!” Szerző nélkül, „Miscellen”, *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* 1, 144. sz. (1810): 618. Vö. VISZOTA, „Dobozy Mihály...”, 53; BELLÁK, „Nemzeti hős...”, 118.

49 Laurenz HOCHENEGGER, „Ist denn Österreichs Geschichte an dichterischen Stoffen für Tragödie, Ballade, Legende, Roman etc. ärmer als jene des Alterthums oder eines fremden Mittelalters?“, *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* 9, 118. sz. (1818): 465–466. Vö. VISZOTA, „Dobozy Mihály...”, 164–165; HERMANN, „»Magyarentod«”, 212.

50 Wenzel Aloys SWOBODA, „Michael Dobozi: Ballade”, *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* 10, 138–139. sz. (1819): 549–550; I. C. PASSY, „Michael Dobozi”, *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst* 15, 157. sz. (1824): 846–847. Vö. VISZOTA, „Dobozy Mihály...”, 165–166; HERMANN, „»Magyarentod«”, 212; BELLÁK, „Nemzeti hős...”, 118.

ség. A motívum emlékeztet a Szigetvár 1566. évi ostromáról beszámoló 16–17. századi történeti munkák elemére, ahol a vitéz szigetvári nők azt kérték férjüktől, hogy velük együtt harcolhassanak halálukig a törökök ellen. Passynál egyébként is nagyon hang-súlyossá válik a nő férjét szinte megszégyenítő bátorsága:

Már alig százlépésnyire vannak a törökök. A feleség ismétli kérését. A férj ránéz, de nem tudja megölni, elfordítja fejét. Ekkor a nő leugrik a lóról és így szól: „Itt találjanak meg s legyek kényük áldozata, mert férjem szíve gyenge volt!” Erre felvillan Dobozy szeme és leszúrja feleségét.⁵¹

A londoni *The Monthly Review*-ban 1827-ben megjelent egy recenzió, mely címe szerint a *Tudományos Gyűjtemény* 1824–1825-ös számait ismertette. A bevezetőben a szerző bemutatta a magyar történelem és kultúrtörténet fontos eseményeit, II. József erőszakos németesítő törekvéseit, a magyar nyelv eredetét és sajátosságait, illetve a nyelv kiművelésére tett újabb törekvéseket, köztük Kisfaludy Sándor hazájában sikeres költői munkásságát és a magyar költészet egy sajátos példáját, Kisfaludy Sándor Dobozi-regéjét. Dobozy, illetve szép és fiatal felesége történetének prózai leírásával párhuzamosan, mintegy illusztrációként angolra fordított versszakokat közöl Kisfaludy költeményéből. A Dobozy és felesége történetéhez hasonló elbeszélések – összegzi recenziója végén a szerző – ismertek, népszerűek voltak egész Kelet-Európában: a románcok és balladák bemutatták a török elnyomás szörnyűségeit és a barbárok ellen folytatott hősiességet, de sokszor reménytelen küzdelmet, amelyet a több évszázados toposzokkal összhangban ő is a keresztény civilizáció és az oszmán mohamedanizmus ellentétéként határoz meg. S a tragikus történeteket most a Nyugat is megismeri.⁵²

A maróti ostrom történetét (Moroth-ként szerepeltetve) Joseph von Hammer-Purgstall (1774–1856) is közreadta az Oszmán Birodalom történetét ismertető monumentális sorozatában. A kialakított szekérvárba menekülő helyi lakosok ellenállásának felszámolása után a törökök 25 000 embert öltek meg – írja Brodarics és Istvánffy nyomán –, olyan sokat, mint a mohácsi csatában. Dobozy történetét Istvánffyhoz hasonlóan röviden ismerteti, nem tér ki a nő hősiességére.⁵³

Ifj. Szabó Pál fiumei kereskedő és újságíró, aki a Magyar Kereskedelmi Társaság igazgatójaként 1846 körül a társaság pénztárhiánya miatt külföldre szökött, 1851-ben Párizsban Boldényi János néven jelentette meg *La Hongrie ancienne et moderne* című történeti munkáját, melyben szintén helyet kapott Dobozy Mihályék története. Boldényi közreadta Kisfaludy Sándor regéjének egy versszakát magyarul és franciául, majd szinte szó szerint közölte Claude-Louis-Michel de Sacy említett, 1778-as könyve vonatkozó szövegét.⁵⁴

51 VISZOTA, „Dobozy Mihály...”, 166.

52 Thomas HURST, szerk., *The Monthly Review from May to August Inclusive*, vol. 5 (London: Edward Chance & Co., 1827), 139. Vö. HERMANN, „»Magyarentod«”, 213–216.

53 Joseph von HAMMER, *Geschichte des Osmanischen Reiches, grossentheils aus bisher unbenützten Handschriften und Archiven durch Joseph von Hammer, Vom Regierungsantritte Suleiman des ersten bis zum Tode Selims 2, 1520–1574* (Pest: Hartleben, 1828), 64. Vö. HERMANN, „»Magyarentod«”, 212.

54 BOLDÉNYI J[ános], *La Hongrie ancienne et moderne: Histoire, arts, littérature, monuments* (Paris: H. Labrun, 1851), 133–134. Vö. SIPOS és HANKISS, „Dobozy Mihály...”, 31.

A Dobozi-történettel a 19. század első felében több hazai és külföldi irodalmi alkotás is foglalkozott, amelyek egy része almanachokban jelent meg. A 19. század eleji hazai almanachok irodalmi és illusztrációs anyaga kiemelt figyelmet fordított a női olvasók igényeire.

A női érelyeket bemutató elbeszélések és metszetek, illetve a kiemelkedő történelmi nőalakokról szóló írások a női öntudat és hivatástudat megerősítését, a különböző női szerepkörök megismertetését szolgálták. Az almanachok – különösen az *Aurora* – írásaiban és illusztrációiban kirajzolódott egy női nemzeti panteon körvonala is: a hősiesség legkiemelkedőbb példáiként Rozgonyi Cecília, a magyar amazon (Borbély Heléna) vagy Zrínyi Ilona szerepelt. Az erkölcsi tisztaságot Dobozi Mihály felesége, az önfeláldozó hűségét a szép Eszter, a szent életű középkori királylányok kegyességét Nagy Lajos király leánya, Hedvig, vagy II. András leánya, Erzsébet ábrázolása jelenítette meg.⁵⁵

Az almanachok illusztrációi jelentős szerepet játszottak a 19. századi hazai történelmi festészet témáinak és ikonográfiai típusainak a kialakításában, népszerűsítésében is.

Hezitáló férjét szenvedélyesen győzködő, a végveszélyben a férfiak hadijártasságát irigylő, bátor hősnőként jelenik meg Doboziné Kölcsey Ferenc 1821. november 4-én írt, 1824-ben az *Aspasia* című folyóiratban napvilágot látott balladájában:

Irigylem férjfi létedet,
Irigy vagyok sorsodra,
Fennhordozván fegyveredet
Bosszúlva dőlsz sírodra.
Én térden nem tehetve mást,
Koldúlok tőled egy csapást...
Aadtam szívet, szerelmet,
Adj meg csak egy kérelmet!

Vagy ó vad győző karjain
Útált csók legyen bérem,
'S megfúljon erőszakjain
Az öszvedült szemérem?⁵⁶

55 PAPP és KIRÁLY, *A magyar művészet...*, 146. Vö. RÉVÉSZ Emese, „A történelmi kép mint sajtóillusztráció 1850–1870”, in MIKÓ és SINKÓ, *Történelem – kép*, 580–597, 592.

56 KÖLCSEY Ferenc, „Dobozi”, *Aspasia* 1 (1824): 3–7, 6. A költemény korabeli bírálatát lásd X, „Aspasia: Első kötet”, *Tudományos Gyűjtemény* 8, 9. sz. (1824): 84–108, 86.

A harcoló oroszlánnak az *Archív* 1810-es számában feltűnő, említett költői képe Kölcsenyél az ellenségre vonatkozik, s megtaláljuk a szeretett nő holttestére rogyó Dobozi motívumát is:

Midőn mint vívó oroszlány
Szomjan vér és zsákmány után
Krimnek dühös tatára
Kezet nyújt már párjára.
És elfordúl 's felöleli
Nyögő nejét karjába,
És hű vasát megszenteli
Merítvén oldalába,
És, rontván a' vad nép közé,
Ad 's vesz halált mindenfelé,
'S omolván drága vére
Hölgyének rogy testére.⁵⁷

Az *Aurora* 1822. évi kötetében jelent meg Kisfaludy Sándor *Dobozy Mihály és hitvese (Rege a' magyar Előidőből)* című költeménye,⁵⁸ melynek forrása Budai Ferenc említett történeti lexikona, illetve a Hormayr *Archív*jában 1810-ben megjelent történet lehetett.⁵⁹ Kisfaludy Kölcsenyhez hasonlóan megbecsüléssel említi a török háborúk alatt tanúsított női hősiességet:

A' megszorúlt Magyarok közt
Vezér Dobozy vala;
A' Vitézség és Szerelem
Csudákat tesz általa.
Férjeiknek segédgyeik
Az ő lelkes Hitveseik,
Azon bús elszánással,
Hogy ott vesznek egymással.⁶⁰

57 KÖLCSEY, „Dobozi”, 7.

58 KISFALUDY Sándor, „Dobozy Mihály és hitvese (Rege a' magyar Előidőből)”, *Aurora: Hazai Almanach* (1822): 22–34. Vö. BELLÁK, „Nemzeti hős...”. Vörösmarty Mihály 1821-ben Mohácson a „püspöki lak festményeinek megtekintését követően a Perczel fiúkat valóságos idegenvezetőként vitte végig a síkon, mint egy szabadtéri múzeumban, ahol Brodarics leírását a király elfehéredéséről és Kisfaludy Dobozy Mihály és hitvese című művének első szakaszát idézve járták be a terepet”. CSORBA Dávid, „Az Angyalok kápolnája mint emlékezeti hely”, in *A magyar emlékezhelyek kutatásának elméleti és módszertani alapjai*, szerk. S. VARGA Pál, SZÁRAZ Orsolya és TAKÁCS Miklós, *Loci memoriae Hungariae* 2, 387–396 (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013). 390.

59 VISZOTA, „Dobozy Mihály...”, 52–53; MIKÓ és SINKÓ, *Történelem – kép*, 536.

60 KISFALUDY S., „Dobozy Mihály...”, 25.

A marótiak ellenállásának hírére Szulejmán megduplázza a támadók számát,

'S mintha Mohács' híre veszne,
Ha ők itt nem győznének,
Habzó dühös indulattal
Végső harcot kezdenék...

A magyarok vesztét látva, a férjével együtt menekülő Doboziné hősiességét jelzik szavai:

Megállj Mihály! (mond a' bús Hölgy)
Legott elér a' Pogány;
Kettőnk alatt kidúl a' ló, –
Nézd, már véres habot hány.
Tartsd meg magad' a' Hazának
Hagygy itt veszni engemet!
De, hogy – tiéd maradhassak –
Üsd te által szívemet! –
Magad könnyen elébb állhatsz,
És Hazádnak még szolgálhatsz.
Öld meg feleségedet!
Üsd szívembe késedet!

Itt is találkozunk tehát a korábban említett hazafias szemlélettel: a feleség önfeláldozása a hazának mentené meg a török elleni harcra alkalmas férfit. Elképzelhető, hogy a Hormayr *Archivjában* 1810-ben megjelent leírás volt a forrása a rege befejező részének, melyben Kisfaludy a dühös oroszlánként harcoló Doboziról ír:

S mint mikor a hím oroszlány
Nemző gerjedelmében,
Megfosztatván mord nőjétől,
Dúl, fül s ordít mérgében;
A fát rágja, tépi s töri
Mérget habzó fogával,
S körmével a földet vájja,
És csapkodja farkával;
S ropog, harsog a rengeteg,
Így dúlván azt a szörnyeteg;
S csapjon bár rá tíz tigris,
Dühe megküzd tízzel is.

A felesége holttestére rogyó Dobozi képével is találkozunk Kisfaludynál:

A lankadó bajnok lerogy,
Nem bírván már karjával,
S kedvesének testét fedi
Halálban is magával.
A vitéznek öröm azért
Végső percze éltének,
Hogy így vegyül vére s teste
Szerettével szívének.

Talán Hoehenegger említett, az *Archiv*-ban 1818-ban megjelent írásának jellemzése, hogy tudniillik Doboziné szép, fiatal nő volt (Zermeghnél ezzel nem találkozunk, csak azzal, hogy Doboziné szerette a párját), került át Kisfaludy költeményébe, aki „csuda szép hitves”-ként említi az asszonyt.

Kisfaludy költeményének korabeli népszerűségét jelzi Kazinczy Ferenc felfokozott hangulatú dicsérete: „Doboz gyönyörű, a Nemzeti Éneknek pedig óhajtánám, hogy azt a Magyar úgy énekelje minden reggel és este, mint az Angol a maga God save the Kingjét” – olvashatjuk 1822. február 13-án Pápay Sámuelnek írt levelében, s egy nappal később Kisfaludy Károlynak is így írt: „A bátyád Dobozya valóban igen szép, a Nemzeti Éneknek pedig óhajtom, hogy azt minden Magyar tanulja-el, ’s reggeli és estveli könyörgése mellett mondja el teljes szívből, teljes lélekből és minden erejéből”.⁶¹

Történelmi Szaniszló *Mohácsi veszedelem* című, tervezett szomorújátékának egyik epizódjaként jelent meg a *Kedveskedő* című folyóirat 1824. évi számában „Doboz Mihály Hűvösének halála”,⁶² s Kisfaludy Károlynak is ismerjük a témához kapcsolódó három – két verses és egy prózai – töredékét.⁶³ Az egyik verstöredék csak Doboz harcba indulásáig követi az eseményeket,⁶⁴ a prózai azonban halálukig.⁶⁵ Ebben feltűnik a nő szépségét csodáló törökök motívuma is, mellyel később egy képzőművészeti alkotáson is találkozunk. (6. kép) A mohácsi csatában hősiessé küzdő Doboz Szapolyaihoz siet, hogy a hazának szolgáljon. Útközben csatlakozik hozzá a felesége, aki a vereség hírére indult el, s akivel együtt folytatják útjukat. Egy pihenő során észreveszik, hogy üldözik őket a törökök, a fáradt ló azonban, melyen menekülnének, összerogy alattuk. Amikor hatalmas porfelhőben feltűnnek a törökök, Doboz felesége, Lina így szól férjéhez: „Én is magyar vagyok és irtózom a rabságtól, adj te nékem halált, kezedből édes lesz – ölj meg, minekelőtt szegyen és kétségbeesés talál.”⁶⁶ Doboz ellenkezése miatt felesége

61 KAZINCZY Ferenc, *Levelezése*, szerk. VÁCZY János, 25 köt. (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1908), 18:4050. levél, 36; 4051. levél, 37. Vö. MIKÓ és SINKÓ, *Történelem – kép*, IX–8. tétel, 536.

62 TÖLTÉNYI Szaniszló „Mohácsi veszedelem”, *Kedveskedő* 1, 15. sz. (1824): 113–116. Vö. VISZOTA, „Doboz Mihály...”, 161; HERMANN, „Magyarentod”, 216.

63 VISZOTA, „Doboz Mihály...”, 57–58.

64 KISFALUDY Károly, *Minden munkái*, szerk. D. SCHEDEL Ferenc, 3. kiad. (Pest: Kisfaludy Társaság, 1843), 1020–1021.

65 KISFALUDI KISFALUDY Károly, *Minden munkái*, szerk. BÁNÓCZI József, 6 köt., 7., bőv. kiad. (Budapest: Franklin Társulat, 1893), 5:353–360.

66 Uo., 5:359.

folytatja a könyörgést, de „a törökök őket már körülfojták és Lina szépségét csudálva, drága prédájoknak örültek”.⁶⁷ A törökök megadásra szólítják fel őket, Dobozi azonban „látván magát, környülvéve s a pogányok buja tekintetét, szíve új erőt kap és kardját ki-rántván, Lina mellébe döfő: Halj meg, mint szabad jó lélek, nemsokára én is követlek”.⁶⁸

Magyarentod címmel tette közzé Johann Nepomuk Vogl (1802–1866) 1835-ben megjelent, számos későbbi kiadást megért balladagyűjteményében a Dobozy és felesége halálát bemutató költeményét, amelyet „az önpusztítástól sem visszariadó magyar »Volksgeist« példájának tünteti fel”.⁶⁹ 1844-ben az *Illustration* című párizsi képeslapban Louis Viardot *Esquisses de Moeurs hongroises* címmel indított sorozata első darabjában (*No. 1. – Pal Dobozyi*) párbeszédre épülő történetet tett közzé, melynek alapanyagát magyarországi utazása során Friedrich Schwarzenberg (1800–1870) hercegtől eredeti népballadaként kapta meg.⁷⁰ A vadromantikus történet szerint a főhős Eger vidékére megy lánynézőbe, s amikor a törökök rajtaütnek az udvarházon, Dobozi és menyasszonya, Mária lovon elmenekül. A nő kéri vőlegényét, hogy ölje meg, nehogy az ellenség kezére kerüljön, amikor azonban a férfi nemet mond, Mária cselhez folyamodik: azt hazudja, hogy a rajtaütés meg volt szervezve, mert az egri basához akart szökni. Dobozi mint hazaárulót megöli menyasszonyát, aki azonban halála előtt elmondja az igazat: „hú volt Istenéhez, hazájához és szerelméhez, boldogan hal meg Dobozy fegyverétől, mert így megmenekül a gyaláztól”.⁷¹

Dobozi felesége maga kéri a halált Vida József *Vasárnapi Ujság*ban 1867-ben megjelent költeményében is:

„Emeld reám, oh! kardodat,
Míg el nem ér a bős csapat!
Inkább ezer halált tűrök,
Mint rabul ejtsen a török.
Emeld reám, oh, kardodat!”⁷²

A hazafias szemlélet feltűnik Balogh Zoltán (1833–1878) 1866-ban a *Nefejejs* című szépirodalmi és divatlapban megjelent, *Doboziné* című versében is, melynek a bátor feleség nemcsak a címe, hanem a tartalma szerint is a főhőse. Férjét először a haza érdekében hi-
vatkozva igyekszik meggyőzni:

67 Uo., 5:359.

68 Uo., 5:360. Vö. VISZOTA, „Dobozy Mihály...”, 58.

69 HERMANN, „»Magyarentod«”, 212–213. Johann N. VOGL, *Balladen und Romanzen* (Wien: Wallishausser, 1835), 23–25; Johann N. VOGL, *Balladen und Romanzen*, zweite durchgesehene Auflage (Wien: Wallishausser, 1841), 32–34; Johann N. VOGL, *Balladen, Romanzen, Sagen und Legenden*, dritte stark vermehrte Aulage (Wien: Wallishausser, 1846), 73–74; Johann Nepomuk VOGL, *Balladen, Romanzen, Sagen und Legenden*, dritte Auflage (Wien: Wallishausser, 1851), 73–74.

70 Louis VIARDOT, „Esquisses de Moeurs hongroises”, *Illustration* 4, 82. sz. (1844. szept. 21.), 42–43. Vö. SIPOS és HANKISS, „Dobozy Mihály...”, 26–27.

71 Uo., 28.

72 VIDA József, „Dobozi Mihály”, *Vasárnapi Ujság* 4, 37. sz. (1857): 382.

Édes férjem boldogságom: véged!
Látod-e a böszült ellenséget? ...
Gyászba van a magyar haza,
Igába a magyarság:
Te volnál még egy támasza –
Ha ezt is eltapossák! ...
Menekvésed megnyugtató:
Ölj meg engem, könnyül a ló!⁷³

Mivel ez az érv nem győzi meg a férjét, szerelmére és féltékenységére próbál hatni:

Édes férjem boldogságom!
Üldöz engem szörnyű álom:
Szolga lelkek elrabolnak
Zsákmányul a hatalomnak;
S meghalni bármint akarok –
Átölelnék gyűlölt karok,
Átölelnék szégyenedre
És neked ezt túrni kelle! ...

Erre a gondolatra már a „lovásban vihar támad”, s amikor a ló összeesik alattuk,

[...] sebzi nejét halálra! ...
Ott a pogány, villog a kard:
Száz öli meg az egy magyart!

Balogh versében a nemzeti eszme és a szerelmi szál közül az utóbbi az erősebb.

A 19. századi hazai és külföldi irodalmi és történeti feldolgozások többségében tehát – éppúgy, mint Zermegh János vagy Johannes Michael Brutus említett leírásában – Dobozi né nem passzív elszenvédője, hanem aktív szereplője, alakítója az eseményeknek. Árnyalhatjuk ezzel Bellák Gábor véleményét, aki szerint a „19. századi feldolgozások nagy újítása, hogy bennük az asszony egyenrangú és cselekvő főszereplőjévé válik az eseménynek”.⁷⁴

Doboziék hőstettéről, illetve a maróti csatáról Krúdy Gyula is megemlékezik I. Ferdinánd magyarországi uralkodásának történetét feldolgozó, *Az első Habsburg* című, 1930-ban megjelent királyregényében:

Ha arra kerül a sor, hogy a Zápolya valóban megrohanja Pozsonyt Radics Bózsánnal, a fekete cár rácaival vagy pedig a törökkel, akinek követét ott rejtegeti Esztergomban is, Csorba nevű komornyikja lakásán, úgy halunk meg, mint a magyarok Marótnál. Élve

73 BALOGH Zoltán, „Dobozi né”, *Nefeletts* 8, 1. sz. (1866): 1.

74 BELLÁK, „Nemzeti hős...”, 118.

még a gyermekek se kerülnek az ellenség kezébe. Nem adja el őket Zápolya török rabszolganak, én pedig Doboiziné példáját fogom követni, aki hitvestárs hiányában nádorispán úrammal öletem meg magam, ha többé nincs menekvés – mondogatta Mária királyné, hogy Báthory István uramnak az egyéb nyavalyájával együtt a borzalom is gyötörni kezdte a szívét. Hogy ölhetné meg ő egyetlen kardcsapással ezt a gyönyörű fiatalasszonyt, mint Dobozi tette a maga feleségével, mielőtt pogány szíjra került volna?

Tél volt, és a varjak rossz híreket hoztak Esztergom felől. Csak Marótot ne emlegetné a királyné, ahol több magyar esett el a szekérsáncok között, mint akár Mohácsnál! Férfiak, keservesebb káromkodások között, mint amilyen káromkodásokat valaha a magyarság hallott, asszonyok és gyermekek olyan sikoltozásokkal, hogy Pozsonyig lehetett hallani. A nádorispán homlokát mindig ellepte a hideg verejték, amikor a második Mohácsról, a maróti csatáról hallott. Csak már elmúlna ez a keserves 1526-i esztendő, amely telve van borzasztó eseményekkel.⁷⁵

Doboziék történetének szinte minden irodalmi feldolgozásban – köztük Kisfaludy Károly prózai töredékében, Balogh versében és Krúdy regényében is – fontos eleme a feleség félelme attól, hogy török rabságba esik. Ez a motívum az európai lakosok rabszolgasorba kényszerítésének oszmán gyakorlatához kapcsolódik, amelyet számos 16. századi képzőművészeti alkotás is megjelenített. Törökök által rabságba hajtott férfiakat, nőket és gyermekeket, illetve elhajtott állatokat látunk például egy 1522-ben nyomtatott „figyelmeztetés” címlapjának jó minőségű fametszetén.⁷⁶ Erhard Schön (1491 k.–1542) színezett fametszete azt mutatja be, hogyan kereskednek egy európai faluban vagy városban rendezett rabszolgavásárban a törökök a keresztény foglyokkal (1. kép).⁷⁷ Hogy Doboiziné félelme nem volt alaptalan, szemléletesen mutatja Dzselaalzáde Musztafa török történetírónak a mohácsi csatához kapcsolódó büszkélkedő leírása is:

Ciprus termetű, tulipán arcú, jácint fűrtű enyelgő szépek és puszpáng növésű, rózsza arcú, jázmin illatú huri származású leányok kerülvén kézre, a szultáni tábor irigység tárgyául szolgált a paradicsomnak.⁷⁸

75 KRÚDY Gyula, „Az első Habsburg”, in KRÚDY Gyula, *Három király, Mohács – Festett király – Az első Habsburg*, 2 köt. (Budapest: Magvető Kiadó, 1958), 2:72–73.

76 *Ain Ermanung wider die Türcken, und wie sy die Christen durchrechtent: Im Land Ungern* ([Augsburg]: [Melchior Ramminger], 1522).

77 *Wie die Turcken mit den Gefangen Christen handeln, Solche die Kauffen oder verkauffen* (H. n., [1532 körül]), OSZK RNYT, App. M. 670. Legújabbán lásd: Yiğit TOPKAYA, „Eingekreiste Zeugen, auf den Kopf gestellte Märtyrer: Bilder des Grauens in Niclas Meldemans Rundansicht”, in *Die Osmanen vor Wien: Die Meldeman-Rundansicht von 1529/30; Sensation, Propaganda und Stadtbild*, szerk. Ferdinand OPPL és Martin SCHEUTZ, Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 74, 241–258 (Wien: Institut für Österreichische Geschichtsforschung, 2020), 249.

78 MOLNÁR Imre, „A mohácsi csata török szemmel”, *Baranyai Művelődés* 21, 2. sz. (1976): 20–26.

1. kép. *Wie die Turcken mit den Gefangen Christen handeln, Solche die Kauffen oder verkauffen*
 ([H. n., 1532 körül], Fametszet. OSZK RNYT, App. M. 670.)

Képzőművészet

A történetnek számos képzőművészeti feldolgozását ismerjük. Kisfaludy Sándornak az *Aurorában* 1822-ben megjelent regéjét illusztráló rézmetszet⁷⁹ rajzolója a költeményből merített ihletet:

A' szép Hölgynek hosszú haja
 Tekercséből bomolva,
 'S egész szőke pompájában
 Szélt és hozszat omolva,
 Egy patyolat palást gyanánt
 Leng 's úszik a' szellőben

– írta a költő, s a képen is ezt látjuk: a feleség hosszú, dús haja palástként lebeg vágta-
 zás közben. A kép háttérében a porfelhőben törökök közelednek. (2. kép)

⁷⁹ VAYERNÉ ZIBOLEN Ágnes, „Kisfaludy Károly az *Aurora* képszerkesztője és illusztrátora”, *Művészettörténeti Értesítő* 16, 3. sz. (1967): 151–176, 152 (1822/3. tétel), 154, 174; VAYERNÉ ZIBOLEN Ágnes, *Kisfaludy Károly: A művészeti romantika kezdetei Magyarországon* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973), 17. tétel, 62. Vö. PAPP Júlia, *Könyv és kép a 19. század elején: Blaschke János (1770–1833) illusztrációinak katalógusa*, 2 köt. (Budapest: Argumentum Kiadó, 2012), 1:129–130, 433; PAPP, „»Ti vagytok a' polgári...«”, 151–152.

Schärmer Mór. sculp. Axmann József bocsátotta. Blaschke János metsz.
Dobozy

2. kép. SCHÄRMER MÓR, AXMANN JÓZSEF ÉS BLASCHKE JÁNOS, „Dobozy”, *Aurora* 1 (1822): [10].

Bár a Johann Blaschke (1770–1833) által készített rézmetszeten azt olvashatjuk, hogy a kompozíció Martin Schärmer (1785–1868) rajza nyomán készült, előképe Kisfaludy Károly rajza lehetett. „Az a három Dobozyhoz készült rajz, melyről Kisfaludy Sándor Gaál Györgynek levélben ad hírt, elveszett. Közülük egyet azonban az *Aurora* 1822-es kötetében Schärmer munkájában azonosíthatunk [...]”⁸⁰ A fiatal szerkesztő rajzait „régcsi házigazdája, Martin Schärmer rendelkezésére bocsátotta, hogy annak, mint rajzo-

80 VAYERNÉ ZIBOLEN, *Kisfaludy Károly*, 25. Vö. uo. 28; BAKÓ Zsuzsanna, „Adatok a Székely Bertalan-életmű kutatásához”, in NAGY ÉS BAKÓ, *Székely Bertalan kiállítása*, 13–58, 16; RIDOVICS Anna, „Füstbe burkolt rajzolatok: Kisfaludy Károly relikviái a Magyar Nemzeti Múzeumban”, in *Corolla Museologica Tibor Kovács dedicata*, szerk. TÓTH Endre és VIDA István, *Régészeti füzetek, új sorozat*, 4, 433–468 (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 2011), 452–453.

lónak nevével szignáltan jelenjenek meg”.⁸¹ Kisfaludynak a Nemzeti Galériában őrzött szignált rajzai alatt bátyjának, Kisfaludy Sándornak az almanachban megjelent *Tátika*, illetve *Somló* című költeményei egy-egy versszaka olvasható.⁸²

A Dobozi-metszet – az ebben az évfolyamban megjelent, s szintén Kisfaludy Károly rajza nyomán készült Árpád-illusztrációval együtt – Kisfaludynak az

Aurora kiadása előtt tervezett képes magyar történetének már kész rajzait hasznosította. A magyar történeti tanulmányok, regék, költemények azonos történeti pillanatokot dolgoztak fel, sokszor ugyanabból a forrásból merítettek, így Kisfaludy régi illusztrációi mind aktuálisak maradtak. A Tudományos Gyűjteményben éppen 1821-ben jelentetett meg báró Hormayr József egy felhívást, osztrák példára hivatkozva, amelyben felszólítja képíróinkat, hogy műveik tárgyául a haza történeteit vegyék.⁸³

Az *Aurora* 1822. évi kötetében megjelent, a házaspár menekülését ábrázoló metszet Kisfaludy Károly által írt magyarázatában utalást találunk a témához kapcsolódó, korábban említett hazafias gondolatra: „Dobozy, e’ nemes Magyar vitéz, hogy életét romlásnak indult hazájának fenntartsa, szép Hölgjét lovára ültetvén mentséget keres.”⁸⁴ Kisfaludy hangsúlyozza Doboziné bátorságát is: „S a’ szép Hölgy oda öntve, férjét szorosán átkarolva, tekint-fel a’ bajnok szemébe, nem félelem, de szent búzdulet, szelíd elszánás nyugszik édes képén.”⁸⁵

A kompozíció rokonságot mutat a Vörösmarty Mihály *Cserhalom* című költeményéhez (1825) készült illusztrációval, melyet Michael Hofmann metszett rézbe az *Aurora* 1826. évi kiadása számára, és amelynek előképéül feltehetően szintén Kisfaludy Károly rajza szolgált.⁸⁶ A rézmetszet nyomán *László herceg a cserhalmi ütközetben* címmel festmény is készült, melyet a költő-festő monográfusa Kisfaludy Károlynak tulajdonított, a későbbi kutatás azonban vitatta ezt.⁸⁷ (3. kép)

81 VAYERNÉ ZIBOLEN, „Kisfaludy Károly...”, 151.

82 Uo., 158; VAYERNÉ ZIBOLEN, *Kisfaludy Károly*, 15. tétel, 62.

83 VAYERNÉ ZIBOLEN, *Kisfaludy Károly*, 28–29.

84 [KISFALUDY Károly], „Rézmetszetek’ Magyarázatja”, *Aurora: Hazai Almanach* (1822): I. kép. Vö. RIDOVICS, „Füstbe burkolt...”, 452–453.

85 [KISFALUDY], „Rézmetszetek’ Magyarázatja”, I. kép. Vö. KISFALUDY K., *Minden munkái*, 6:459.

86 VAYERNÉ ZIBOLEN, „Kisfaludy Károly...”, 162, 164–165, 172–173; VAYERNÉ ZIBOLEN, *Kisfaludy Károly*, 49–50, 65; GALAVICS Géza, „A történeti téma”, in *Művészet Magyarországon 1780–1830*, szerk. SZABOLCSI Hedvig és GALAVICS Géza, 63–71, 163–171 (Budapest: MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1980), 69, 196. tétel, 238; BELLÁK, „Nemzeti hős...”, 119; MIKÓ és SINKÓ, *Történelem – kép*, 534; RIDOVICS, „Füstbe burkolt...”, 450.

87 Budapest, Szépművészeti Múzeum–Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 58.275 T. VAYERNÉ ZIBOLEN, *Kisfaludy Károly*, 42, 53. tétel, 65; GALAVICS, „A történeti téma...”, 238; MIKÓ és SINKÓ, *Történelem – kép*, IX–7. tétel, 534–535. A Dobozi- és a Cserhalom-illusztráció kapcsolatához lásd MIKÓ és SINKÓ, *Történelem – kép*, 193.

3. kép. Ismeretlen festő / KISFALUDY Károly (?): *László király a cserhalmi ütközetben.*
SZM – MNG

A mozgalmas illusztráció és festmény az 1068-ban a magyarok és az országba betörő besenyők (kunok) között lezajlott cserhalmi (kerlési) csata legendai jelenetét ábrázolja. Az ütközetben részt vevő László herceg (a későbbi Szent László király) üldözőbe vett egy magyar lányt elrabló kunt, akit párviadalban – a lány segítségével – le is győzött. Doboziné és az elrabolt lány szerepének, viselkedésének bemutatása ugyanakkor alapvetően eltér a két ábrázoláson. Blaschke rézmetszetén a menekülésben aktívan résztvevő, bátorságával férjét segítő nőt látunk, míg a kun vitéz által elrabolt nő passzívan, szinte ájultan tűri sorsát. Bár az elrabolt lány elhelyezkedése nagyon hasonlít ahhoz, amit Madarász Viktor később ismertetésre kerülő Dobozi-festményén látunk, közvetlen motívumátvételtől nincs adatom.

A cserhalmi ütközetről készült festmény nőalakja hasonlóan helyezkedik el a lovon, mint ahogy a tatár emeli a lovára az elrabolt asszonyt Kisfaludy Károly *A bánkódó férj* című versének illusztrációján (*Aurora*, 1831).⁸⁸ A történet egy feltehetően az 1694-es csíki tatár betöréshez kapcsolódó erdélyi anekdota változata, melyben a férj az örökké veszekedő feleséget elrabló harcost (szegény tatár!) sajnálja. Az ironikus hangvételű költemény s a hozzá kapcsolódó illusztráció sajátos kifordítása, travesztíája a Dobozi-történet magasrendű erkölcsiségének, hazafias és személyes indíttatású hősi eszmé-

88 VAYERNÉ ZIBOLEN, „Kisfaludy Károly...”, 173 (1831/2. tétel), 175; VAYERNÉ ZIBOLEN, *Kisfaludy Károly*, 45, 51. tétel, 65. A jelenettel találkozunk egy 1830 után készült, az Iparművészeti Múzeumban őrzött pipaszáron is (ltsz. 14.832). RIDOVICS, „Füstbe burkolt...”, 459.

4. kép. MATZOLA Gergely: *Dobozit ábrázoló metszet egy pipaszáron*. 1823 körül, MNM

nyének. Korabeli népszerűségét jelzi, hogy a pörlekedő feleségtől szerencsésen megszabaduló férjnek a tatárjárás korába helyezett történetét 1830 elején Szép asszony (*Művészeti vetélkedés Kisfaludy Károssal*) című versében Vörösmarty Mihály is feldolgozta.

Doboz és felesége történetének popularizálódását jelzi, hogy a Blaschke-metszet változatával a 19. század első felében készített pipaszáron, illetve sétapálcán is találkozunk. 1823 körül Matzola Gergely – talán születésnapjára ajándékként Kisfaludy Sándor számára – egy felirattal, illetve négy metszetábrázolással (köztük a Dobozival) díszített pipaszárat készített.⁸⁹ (4. kép)

A metszet szerepel egy Matzola által 1826-ban készített sétapálcán, melyet az *Aurorából* merített hat történelmi jelenet díszít (köztük a *Cserhalom* is),⁹⁰ illetve egy ismeretlen mester által 1830 után faragott pipaszáron is.⁹¹ Ez utóbbin az „ábrázolás módosul az *Aurorában* 1822-ben publikált metszethez képest (és a két másik Matzola-műhöz képest is). Itt ugyanis a férj kezében kardot tart, míg ott ez hiányzik. Így jobban utal a végkifejletre is.”⁹²

Doboz és felesége történetének ábrázolása a hazai történelmi festészet témakészletének egyik fontos eleme lett. Az *Aurora* Johann Blaschke által rézbe metszett, említett kompozíciója nyomán készült egy ismeretlen mester olajfestménye,⁹³ Laccataris Demeter (1798–1864) több példányban ránk

89 RIDOVICS Anna, „A történelmi téma a pipákon és pipaszáron: Tárgyleírások”, in *A magyar pipa története, történelem a magyar pipákon*, szerk. HAIDER Edit, ORGONA Angelika és RIDOVICS Anna, 74–91, 202–206 (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum–Balatoni Múzeum, 2000), 79–81, 204; RIDOVICS, „Füstbe burkolt...”, 455–457.

90 Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, ltsz. 1965.43., 88,5 cm. Vö. RIDOVICS, „Füstbe burkolt...”, 452–453; RIDOVICS Anna, „Dohányzástörténeti szippantások a 19. század első évtizedeiből: Kisfaludy Károly (?) relikviái a Magyar Nemzeti Múzeumban”, *Litera*, 2020. júl. 30., <https://litera.hu/irodalom/publicisztika/ridovics-anna-dohanyzastorteneti-szippantások-a-19-század-első-évtizedeiből.html>.

91 Budapest, Iparművészeti Múzeum, ltsz. 14.832. RIDOVICS, „A történelmi téma...”, 80–81, 202–203; RIDOVICS, „Füstbe burkolt...”, 458–459.

92 RIDOVICS, „Füstbe burkolt...”, 459.

93 Ismeretlen festő, *Doboz Mihály és felesége*, 1822 után, olajfestmény, 108 × 95 cm. Budapest, MTA Művészeti Gyűjtemény, azonosító szám: 121.

5. kép. LACCATARIS Demeter: *Dobozi*.
Olajfestmény, 1822 után. SZM – MNG

maradt képe (5. kép),⁹⁴ s litografált másolata bekerült egy angol mintára létrehozott, enciklopédikus-ismeretterjesztő jellegű pozsonyi újság képei közé is.⁹⁵ A történet népszerűségét jelzi, hogy ábrázolásai felbukkantak a vizuális szórakoztatás populáris médiumaiban is: az 1820–1840-es években egyes jeleneteit „élőképként, többjelenetes történelmi tablóként” adták elő.⁹⁶

A Dobozi-téma népszerűségének okát ugyanakkor talán abban is kereshetjük, hogy nemcsak a hazafias önfeláldozás és a hitvesi hűség magasztos exempluma volt, hanem rezonált a korabeli „rettenetes”, vadromantikus témákra is,⁹⁷ illetve, hogy a történetben

94 LACCATARIS Demeter, *Dobozi*, 1822 után, olajfestmény, 61 × 76 cm. J. j. l.: D. Laccataris pinxit. Budapest, Szépművészeti Múzeum–Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 3109; Nagyházi Galéria és Aukciósház, 220; Régi mesterek, 19. és 20. századi festmények, 2016. december 13., 160. tétel. LACCATARIS Demeter, *Dobozi Mihály és hitvese*, olaj, vászon, 106 × 88 cm, j. n. Vö. SZABÓ Júlia, *A XIX. század festészete Magyarországon* (Budapest: Corvina Kiadó, 1985), 110–111; BELLÁK, „Nemzeti hős...”, 120; MIKÓ és SINKÓ, *Történelem – kép*, IX–8. tétel, 536; PAPP Gábor György és ANDRÁS Edit, szerk., *A Magyar Tudományos Akadémia képzőművészeti kincsei* (Budapest: MTA MKI, 2004), 146.

95 „Dobozy Mihály és felesége”, litográfia, *Fillértár* 2, 44. sz. (1835).

96 HERMANN, „»Magyarentod«”, 218.

97 Berzsenyi Dániel 1807 körül keletkezett, *A remete* című regéjében például a zord atya nem engedi lányát egy vagyontalan nemeshez feleségül menni, ezért a szerelmes fiatalember a lány kérésére megöli őt, majd öngyilkosságot követ el. Vö. BELLÁK, „Nemzeti hős...”, 119–120. A 19. századi „vadromantikához”

„egy rendkívül érzékletesen kidomborított szerelmi dráma is lejátszódik”.⁹⁸ A korábbi kutatás a kép értelmezésében ezt a magánéleti szférát helyezte előtérbe: „A metszet a még reménykedő menekülést ábrázolja. Nem a tragédia előérzetének feszültsége kap hangsúlyt, hanem a két ember összetartozásának érzelmes megfogalmazása.”⁹⁹ Bellák Gábor is úgy vélte, hogy „Dobozit nem annyira a hazaszeretet, mint inkább a szerelem és a féltékenység hatalma ragadja magával. Tragédiája így magánügy, s nem nemzeti végzet. Dobozi valójában csak úgy válhat nemzeti hőssé, ha a magánélet színpadáról a történelem küzdőterére lép. Ezt a lépést azonban az illusztráció Dobozija nem teszi meg.”¹⁰⁰ Talán ezt a hiányt pótolta ösztönösen az említett pipaszárat faragó mester, aki kardot helyezett a lovon vágató Dobozi kezébe.

Néhány későbbi ábrázoláson ezzel szemben már a harcoló hős bemutatásával találkozunk. 1842-ben az itáliai tanulmányúton tartózkodó Kovács Mihály (1818–1892) – minden bizonnyal nem függetlenül a Dobozi-téma 1820–1830-as évekbeli irodalmi és képzőművészeti feldolgozásainak sikerességétől – egy ceruzavázlatot készített, amelyen nem a házaspár menekülését, hanem a feleség halála utáni drámai pillanatokat örökítette meg.¹⁰¹ (6. kép)

Dobozi baljával még átfogja felesége lehanyatló testét, jobbában tartott kardjával azonban már – ahogy azt a lábai előtt heverő halott, illetve összeeső török jelzi – bátran küzd a támadókkal. Kovács kompozícióját Kisfaludy Károly említett, töredékben maradt Dobozi-feldolgozása¹⁰² inspirálhatta, amely szerint a támadókat lenyűgözte az aszszony szépsége. A kép jobb oldalán egy szinte térdre rogyó törököt látunk, aki a feleség szépségét csodálja. Kovács a jelenetet olajfestményen is meg akarta örökíteni.¹⁰³ A tervre az 1850-es években a művész és barátja, Tárkányi Béla (1821–1886) papköltő között folyó levelezésben számos utalást találunk: „Tárkányi hozzá írt leveleiben egyre-másra emlegeti Hunyadi János, a még Velencében megfogalmazott régi terv: Dobozi megfestését [...] de ezek soha nem készültek el.”¹⁰⁴ A festő „Tárkányival közösen tervezett történelmi sorozatuk elképzelését” még az 1870-es években sem vetette el: „Árpád – Hunyadi – Dózsa – Mohács – Dobozi lehettek volna e soha el nem készült sorozat stációi.”¹⁰⁵

A téma a 19. század második felének hazai történelmi festészetében is népszerű volt: Dobozi és felesége történetét bemutató festményt állított ki 1857 augusztusa és szeptembere között a Pesti Műegylet kiállításán a Pesten, majd Rimaszombatban te-

lásd VESZPRÉMI Nóra, *Fölfűjt pipere és költői mámor: Romantika és művészeti közízlés a reformkori Magyarországon* (Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2015).

98 BELLÁK, „Nemzeti hős...”, 118.

99 RIDOVICS, „Füstbe burkolt...”, 453.

100 BELLÁK, „Nemzeti hős...”, 119.

101 KOVÁCS Mihály, *Dobozi Mihály és felesége*, ceruzavázlat, 170 × 170 mm, j. k. l. 842. Felirata: „Dobozi Mihály és neje.” Eger, Dobó István Vármúzeum, ltsz. 55.490. LUDÁNYI Gabriella, *Kovács Mihály 1818–1892* (Budapest: Képzőművészeti Kiadó, 1987), 7, szövegközi kép, 12–13. kép. Katalógus: Grafikák, 17. tétel, 129.

102 VISZOTA, „Dobozy Mihály...”, 58.

103 LUDÁNYI, *Kovács Mihály...*, 13.

104 Uo., 48.

105 Uo., 56.

6. kép. Kovács Mihály: *Dobozi Mihály és felesége*.
Ceruzavázlat, 1842. Eger, Dobó István Vármúzeum

vékenykedő Plachy Ferenc (1820–1886 után) festő-fényképész,¹⁰⁶ akinek történeti festményeivel, portréival és zsánerképeivel gyakran találkozhattak a kiállításlátogatók. A festmény hollétéről s ebből következően a kompozíciójáról nincs adatom.

Székely Bertalan 1861-ben készített olajfestménye (*7. kép*)¹⁰⁷ – Blaschke rézmetszeteinek és az őt követő festőknek a kompozíciójától eltérően – sem a menekülést jelení-

106 „66. Plachy Ferenc, Pesten. Dobozi Mihály s hitvese... 160 ft.” SZVOBODA DOMÁNSZKY Gabriella, *A Pesti Műegylet története: A képzőművészeti nyilvánosság kezdetei a XIX. században Pest-Budán* (Miskolc: Miskolci Egyetem Könyvtár, Levéltár, Múzeum, 2007), 411; FARKAS Zsuzsa, *Festő-fényképészek 1840–1880* (Kecskemét: Magyar Fotográfiai Múzeum, 2005), 230–231; RÉVÉSZ Emese: „»A játékba hozott kép«: Kazinczy képi reprezentációja az 1859-es emlékévbén”, *Tanulmányok Budapest Múltjából* 35 (2010): 55–91, 82, 7. jegyzet; GALAMB Zsuzsanna, szerk., *Orlai Petrics Soma (Mezőberény, 1822 – Budapest, 1880): Az ELTE Művészettörténeti Intézetének hallgatói és mezőberényi helytörténészek munkáiból* (DocPlayer, 2011), <https://docplayer.hu/18959961-Orlai-petrics-soma-mezobereny-1822-budapest-1880.html>, 125; GALAMB Zsuzsanna, szerk., *Orlai Petrics Soma* (Budapest: Balogh Bertalan Művészeti Alapítvány, 2018), 141.

107 SZÉKELY Bertalan, *Dobozi Mihály és hitvese (Dobozi, 1526-ban)*, 1861, olaj, vászon, 133 × 155 cm. Budapest, Szépművészeti Múzeum–Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 2757. Vö. PALÁGYI Menyhért, *Székely Bertalan és a festészet esztétikája* (Budapest: Eggenberger-féle Könyvkereskedés, 1910), 108–109; BAKÓ Zsuzsanna, *Székely Bertalan (1835–1910)* (Budapest: Képzőművészeti Kiadó, 1982), 24–25; BAKÓ, „Adatok a Székely...”,

7. kép. SZÉKELY Bertalan: *Dobozi Mihály és hitvese* (Dobozi, 1526-ban), 1861.
SZM – MNG

tette meg, hanem a feleség megölése előtti drámai pillanatot. A fáradtságtól összerokkadt ló mellett áll a házaspár: a feleség átöleli férjét, miközben bal melléről félrehúzza a ruhát, hogy megkönnyítse Dobozinak a halálos dőfést. A feleségét szintén átölelő férfi már szúrásra emeli kését. Doboziné tekintete férjére szegeződik, Dobozi pedig a közeledő, lovon vágató törökök felé fordítja fejét. A házaspár beállítása, interakciójuk szoros, bensőséges, s egyben egyenrangú kapcsolatra utal: a közösen hozott döntésben való megnyugvás érzését közvetíti.

Az alkonyi eget a háttérben egy égő vár lángja világítja meg. A történeti forrásokban – mint láttuk – a lerombolt maróti táborról, illetve szekérvárról olvashatunk, csupán Jó-

13–58, 16–17; NAGY és BAKÓ, *Székely Bertalan kiállítása*, 35. tétel, 114–115 (a korábbi irodalommal); NAGY Ildikó, szerk., *Aranyérmek, ezüstkoszorúk: Művész kultusz és műpártolás Magyarországon a 19. században*, A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 1995/1 (Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1995), II. 2. 11. tétel, 249; SZŐKE Annamária, „...ostoba anygalkákkal játszik üres óráiban»: A kutató és elmélkedő Székely Bertalan-kép a kritikában és a művészettörténet-írásban”, in NAGY és BAKÓ, *Székely Bertalan kiállítása*, 311–348, 312; VESZPRÉMI Nóra, „Történeti festészet (1840–1870)”, in PAPP és KIRÁLY, *A magyar művészet...*, 320–327, 323. 1910-ben Ernst Lajos gyűjteményében volt a festmény akvarellvázlata: ERNST Lajos, *A magyar történelmi festészet* (Budapest: Ernst-Muzeum, 1910), 86. Az 1912-ben az Ernst Múzeumban megnyílt magyar történelmi kiállításon pedig a festmény két vázlatát látható: [ERNST Lajos], *Ernst-Muzeum: A magyar történet, irodalom, színészet és zene emlékeinek gyűjteménye; Ideiglenes katalógus* (Budapest: Ernst-Muzeum, 1912), VI. terem, 8. tétel, 20, 24. tétel, 21.

kai írt a táborhoz közeli Dobozy-várról. Az irodalmi alkotások közül I. C. Passy 1824-ben megjelent balladájában szerepel az ostrom helyszínéként Maróth erős fellegvára, melyet Dobozi vezetésével védtek, Kisfaludy Károly említett prózai töredékében pedig feltűnik az égő vár motívuma is: „Dobozvára, melyet elhagytak, magasan lángolt.”¹⁰⁸ – olvashatjuk a házaspár menekülésének leírásában. Elképzelhető, hogy Székely – mint az apjával folytatott levelezéséből kiderül¹⁰⁹ – a festményhez felhasználta Szalay László *Magyarország története* című munkáját, melyben a következő leírást olvashatjuk:

Dömös és Esztergom között, Marótnál, szemben az Ipolynak a' Dunába szakadásával, a' kivált Fehérből 's Pilisből kizaklatott lakosok, számra talán harminczezeren – férfiak, nők, gyermekek – árokkal és védfallal erősített tábort ütöttek. A' török dúlások, kik a' tábor' kincsei után áhítoztak, több ízben visszaverettek; de september' 14.-én rendes gyalogság és lovasság érkezett Budából egy basának vezérlete alatt segédökre; ágyúik más nap a' védfalt szétrombolták, szablyáik a' védteleneket, még a' csecsemőket is felmészárolták. Dobozy Mihály, Fehér vármegyei nemes, hitvesét Ilonát magához, paripájára emelvén, mármár menekülend volt, midőn egy török csapat nyomába jött. Ilona a' gyalázattól félt, nem a' haláltól. Dobozy törét a' nő' keblébe mártotta, 's üldözői közé rohanva felkonczoltatott.¹¹⁰

Szalay tehát „árokkal és védfallal erősített tábort” említ, ami Székelynél várként jelenik meg, azt az információt azonban pontosan követte, hogy Dobozi törével ölte meg feleségét. A korábbi irodalmi feldolgozásokban – mint láttuk – különböző fegyverek szerepeltek.

A festő a témával – mint a Magyar Nemzeti Galériában őrzött vázlatok mutatják – az 1850-es évek vége óta foglalkozott.¹¹¹ Lázár Béla 1912-ben a festményhez készített 13 vázlat illusztrációját publikálta, bemutatva a kompozíció formálódásának útját: hogyan alakult ki a két főalak szoborszerű, felbonthatatlan egysége.¹¹²

Székely több kompozícióval is kísérletezett, amelynek egyik példája egy 1860 decemberében Münchenben készített vázlat. Ezen az egymást átölelő házaspár búcsúcsókját látjuk, miközben Dobozi már dőfésre emeli törét, a feleség pedig kétségbeesett, de egyben hősieles mozdulattal tépi le ruháját a szíve fölé.¹¹³ Ezt a típust képviseli egy

108 KISFALUDI KISFALUDY, *Minden munkái*, 5:257.

109 BÜKY Béla, *Székely Bertalan hagyatéka a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának kéziratárában* (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 1962); NAGY és BAKÓ, *Székely Bertalan kiállítása*, 114.

110 SZALAY László, *Magyarország története*, 6 köt. (Leipzig: Geibel Károly, 1854), 4:5. Szalay forrása Brodarics, Zermegh, Szulejmán naplója, Istvánffy, illetve I. Ferdinánd 1527. október 23-ai oklevele volt. Uo., 4:5.

111 NAGY és BAKÓ, *Székely Bertalan kiállítása*, 110–112, 113. A festmény két vázлата (egy „szürke temperavázlat” és egy „Akvarell tanulmány”) szerepelt Ernst Lajos gyűjteményének 1932-ben rendezett Nemzeti Múzeum-beli kiállításán is. VARJÚ Elemér és HÖRLLRIGL József, szerk., *Ernst Lajos magyar történeti gyűjteménye* (Budapest: Légrády Testvérek Nyomdai Műintézete, 1932), 3. és 4. tétel, 43.

112 LÁZÁR Béla, „A művészi képzelet”, *Művészet* 11, 8. sz. (1912): 312–318, 317. Vö. SZŐKE, „...ostoba angyalkákkal...», 329.

113 SZÉKELY Bertalan: *Dobozi Mihály és hitvese* (vázlat), Budapest, Szépművészeti Múzeum–Magyar Nemzeti Galéria, 19–21. századi Gyűjtemény, Grafikai Osztály, ltsz. 1917-347, rajz, papír, biszter, fedőfehér,

másik vázlat is, melyen a „leroskadt ló mögött csókba fullad a szenvedély. Az egybeolvadás halálos szenvedélye, a perzselő vágy mindent elborító tüze a hatalmas mozdu-latú csoport egységét megteremti.”¹¹⁴ 1861 elején szemléleti változás következett be, az újabb vázlatokon a művész a szenvedély vadsága helyett egyre inkább férj és feleség higgadtabb, plasztikai egységét érzékeltette.¹¹⁵

A legutolsó vázlat már a megvalósult képhez közelít:

A sárgás naplemente fényében a távoli égő város füstje és pirosuló ragyogása hosszú sávokban húzódik végig, – ez a mult. A menekülő Dobozi és neje, a leroskadt ló mellett, – ez a jelen. A jobboldal elvesző távlata: ez a jövő... A füst és piros fény, a pusztulás szimbóluma, mely sejteti Dobozyék halálát, s a naplemente sárgás színe fokozza és kiegészíti a gyászt.¹¹⁶

A házaspár ábrázolásának szoborszerű egységét 1910-ben Palágyi Menyhért is hangsúlyozta: „a két alak együttvéve valósággal remek szoborművet alkot. Mintha csak a festő előbb márványba faragta volna, hogy azután festménybe transponálhassa a gyönyörű »grupp«-ot.”¹¹⁷ A két főszereplő csoportjának Lázár Béla és Palágyi Menyhért által említett plasztikussága, szoborszerű kimerevítettsége¹¹⁸ valóban megfigyelhető a festményen, olyannyira, hogy ezt a kompozíciót vette át – mint látni fogjuk – egy 20. századi köztéri emlékszobor is.

Székely *Dobozijában* – éppúgy, mint az 1526. évi mohácsi ütközethez kapcsolódó többi festményében (*II. Lajos holtestének megtalálása, A mohácsi csata*) – a nemzeti emlékezet kulcsfontosságú eseményét ábrázolta, ahogy pártfogója, Eötvös József 1861-ben írta a Münchenből hazatérni szándékozó fiatal művésznek: „Dobozy s nejének halála, azon szerencsétlen helyzetnek jelképe, melyen a nemzet egy epocheában keresztül ment. Ön így fogta fel ezt, 's igen helyesen az individumokban fest egy egész korszakot.”¹¹⁹ Székely levelének tartalmára csak Eötvös válaszából következtethetünk:

Eszméje, mely szerint a festészet ezen nemének [ti. a történeti festészet P. J.] hivatását a nemzeti eposz feladásával ugyanazonosnak veszi, éppoly helyes, mint új, 's Ön maga sem lehet inkább áthatva azon meggyőződéstől, mint én, hogy a festészet ily szempontból véve fel, nemzetünk kifejlődésére épp oly hatalmas és jótékony befolyást gyakorolhatna, mint költészetünk.¹²⁰

168 × 216 mm. Felirat j. f.: „Dobozi München 1860 Decemb”.

114 LÁZÁR, „A művészi képzelet...”, 317.

115 Uo.

116 Uo., 318.

117 PALÁGYI, *Székely Bertalan...*, 109.

118 „A művészi kifejezés hatékonysága érdekében az ún. »grupp-elmélet«-et alkalmazza, ezáltal kiemelve a házaspár plasztikai, szinte szoborszerű egységét...” BAKÓ, „Adatok a Székely...”, 17.

119 BÜKY, *Székely Bertalan...*, 5.

120 BAKÓ, „Adatok a Székely...”, 14; SZŐKE, „»...ostoba angyalkákkal...«”, 312.

Eötvös javaslata, hogy a székesfehérvári nők vegyék meg a festményt a Nemzeti Múzeum számára, nemcsak azt jelzi, hogy a helyi történeti események a korban fontos helyet foglaltak el a lokális emlékezetben, hanem a női egyesületeknek a művelődésszervezésben, műpártolásban betöltött növekvő szerepét is hangsúlyozza.

De Dobozy egyszersmind a Fejérvári nemességnek különös emléke. E hőstett Fejérvaré, 's az ottani nemességet dicsőíti. Eszmém az, hogy az ön képét a Fejérvári nők vegyék meg a Múzeum számára, felszóllítván egyszersmind a többi megyék hölgyét, hogy minden megye valamely körében történt hőstettet vagy nagyobb eszményt, festessen le honi művész által nemzeti képcsarnokunk számára. Minthogy éppen Fejérván a legtöbb gazdag ember lakik, s ott se mérőszám vannak, az eszme itt talán könnyebben létesíthető, 's csak egyszer kezdessék meg, a többit a megyék között létező versengés viszi ki, 's úgy hiszem tetemes lendületet adhatnak a művészetnek. Írja meg kérem nézetét eszmémről, 's Dobozyjának árát.¹²¹

Eötvös javaslatával összhangban 1862 májusában gróf Zichy Nándorné gróf Zichy Livia (1839–1913), a Székesfehérvári Nőegylet elnöke egy felhívást tett közzé a *Pesti Napló*ban, illetve a *Divatcsarnok*ban:

Nemzeti kormányt, mely a nemzeties művészet ezen terét megnyithatná nélkülözünk, az egyesületi működések e részbeni törekvése eddigelé elégtelennek valósult. Ezen egyesülésnek szélesebb erkölcsi alapokat kell nyerhetnie, magának a nemzetnek kell érdekeltetnie, ez pedig jelen elszigeteltségünkben csak megyei körökben eszközölhető. Ha megyénként egy egy hazai művész jeles történeti műve, mely iránt közelebb érdeklünk vásároltatnák, múzeumunkban valóban nemzeti képtárt alakíthatnánk.

Saját körünkben e nemes eszme éltetését kitelhetőleg előmozdítandó, Székely Dobozi történetét ábrázoló festvénye megvásárlására kérem fel fehérmegyei szomszédaimat. Dobozi története nemcsak egész múltunk egyik legnépszerűbb mondája, mely erkölcsi szempontból ugyanazon indokon alapszik, mely Virginia halálát érdekessé és meghatóvá teszi; hanem egyszersmind oly hőstett, mely fehérvári bajnok által vitetett véghez. Ezen jelenetet Székely jeles hazánkfia, ki Lajos király holt tetemének feltalását ábrázoló festvényével a londoni kiállításon hazai művészetünket képviseli és különben is művészi körökben legnagyobb elismerésre talált, egy szép festvényben örökíti, melynek megszerzésére ezer és néhány száz forint kívántatnék.¹²²

Felhívása sikeres volt: a festmény, melyet 1862 tavaszán és nyarán bemutattak a Pesti Műegylet kiállításán, illetve a Nemzeti Múzeum Képtárában, s melyről színes famet-

121 BÜKY, *Székely Bertalan...*, 5.

122 ZICHY Livia, „Fölvívás Fehérvármegye művelt lelkü fiai és leányaihoz.”, *Pesti Napló* 13, 3684. sz. (1862): 1; ZICHY Livia, „Fölvívás Fehérvármegye művelt lelkü fiai és leányaihoz.”, *Divatcsarnok* 10, 21. sz. (1862): 332. Vö. NAGY és BAKÓ, *Székely Bertalan kiállítása*, 115; SZÖKE, „»...ostoba angyalkákkal...«”, 312.

szet is készült, 1863. március 3-án közadakozásból, a Székesfehérvári Nőegylet ajándékaként a Nemzeti Múzeumba került.¹²³

1862-ben a Magyar Nők Évkönyve, mely Érdemkönyvében rendszeresen közzétette a Nemzeti Múzeum számára folytatott gyűjtések eredményeit, bemutatta a hős Dobozinét is, ki „százszorta jobban szereté a halált imádott férje kezéből elfogadni, mintsem legbecesebb kincsét, nőiségét feláldozva, férjéhez méltatlannak érezni magát”. Ez az értelmezés rávilágít arra a morális mozzanatra, melyet a Dobozi-téma 1860 táján megjeleníthetett: a sirig tartó és elválaszthatatlan keresztény házasság hőseinek tekintették őket.¹²⁴

A lokális műpártolói és múzeumgyarapítási kezdeményezések másik példájaként az Eger és Vidéke Olvasó és Jótékony Nőegylet megvásárolta, majd – mint a kép hátoldalán olvasható feliratból kitűnik – 1868-ban a Nemzeti Múzeumnak ajándékozta Székely Bertalan *Egri nők* című festményét.¹²⁵

Dobozi és felesége önfeláldozásának az antik hősök nagyságához való hasonlításával már a 19. század elején, Mouchet enciklopédiájában is találkozunk. A Zichy Lívia által említett analógia – a római monda szerint Virginius megölte lányát, Virginiát, amikor egy decemvir, Appius Claudius meg akarta erőszakolni – a 20. század elején is feltűnik. „Michael Dobozi, der *ein neue Virginius* dem geliebten Weib, um sie vor der von den Feinden drohenden Schmach zu retten, den blitzenden Dolch in den keuschen Busen stößt”¹²⁶ – olvashatjuk August Sauer (1855–1926) 20. század eleji Kleist-dolgozatában.

Székely Dobozi-festményének népszerűségéhez hozzájárulhatott az is, hogy 1865-ben a *Hazánk s a Külföld* című képes lap jutalomképe volt a kompozícióról Knöfler Henrik által készített színezett fametszet.¹²⁷ A lap decemberi számában *Hol történt Dobozi Mihály hősies halála?* címmel közölt írásában Birkés Endre¹²⁸ pontosítja a műlapon található adatot:

Ezen becses lapok előfizetőinek e napokban jutott kezébe azon díszes jutalomkép, mely Dobozi Mihályt, törét Ilonája dagadozó keblének irányozva, ábrázolja; s miután az e képnek színes nyomatáról írott szöveg zárjelei között is azt olvasom: „Dobozi Mihály hősi-

123 NAGY I., *Aranyérmek, ezüstkoszorúk*, 28; NAGY és BAKÓ, *Székely Bertalan kiállítása*, 114–115; VESZPRÉMI, „Történeti festészet...”, 323, 887.

124 NAGY I., *Aranyérmek, ezüstkoszorúk*, 249.

125 PAPP, „»...a nőket seholsem...«”, 340.

126 HERMANN, „»Magyarentod«”, 208.

127 KNÖFLER Henrik, „Színezett fametszet”, *Hazánk s a Külföld* 1, 49. sz. (1865): 771; Monica FLACKE, szerk., *Mythen der Nationen: Ein Europäisches Panorama* (Berlin: Deutsches Historisches Museum, 1998), 546; NAGY és BAKÓ, *Székely bertalan kiállítása*, 79, 4. jegyzet; RÉVÉSZ Emese, „A sajtókép mint kereskedelmi termék: Az abszolutizmus kori illusztrált folyóiratok”, *Magyar Könyvszemle* 125 (2009): 409–436, 417; RÉVÉSZ Emese, *Kép, sajtó, történelem: Illusztrált sajtó Magyarországon 1850–1870 között* (Budapest: Argumentum, 2015), 400.

128 BIRKÉS Endre, „Hol történt Dobozi Mihály hősies halála?”, *Hazánk s a Külföld* 1, 51. sz. (1865): 810–811.

es halála Fehérmegyében történt”, a történeti igazságnak tartozom ezen téves állításnak helyreigazításával.¹²⁹

Bár Jászay Pál – mint láttuk, hazai történeti festőinknek fontos forrásául szolgáló – művében a tragikus esemény helyszínéeként Pilismarót szerepel, a történet Birkés szerint valójában Pusztamaróthoz kapcsolódik. Helyreigazításában feltehetően a korábban említett Székesfehérvári Nőegyletre utal, akik megvásárolták a Nemzeti Múzeum részére Székely festményét:

Ha Fehér-vármegyének lelkes hölgyei a korán elhunyt Jászay Pálnak történeti könyve szerint, Dobozi Mihálynak, mint Fehérvármegye egyháztabajdi születésű egy telkes nemes, s hősiességű neje, a Külső-Szolnok-vármegyebeli farnosi birtokos Ilonának érnei iránt kegyelettel viseltetve, hőseinket büszkén övéiknek vallják, ezt méltányolni tudom; de hogy jeles Jászaynk most idézett könyvének 18 és 19 lapjain, Gévay, Záray, Szermeg, a hiteles Istvánffy, és a maróthi történettel egykorbeli Broderich István – Lajos király cancellárja és syrmiumi püspök irataira hivatkozva, a Katona Istvánnál előforduló Maróthot a Duna melletti Pilis-Maróthnak keresztelte, vétett a történetírói szabályok ellen; mert azzal: hogy az esztergomi érsekség birtokában, ugyanezen esztergomi környéken létező Pusztamaróth figyelmét kikerülte [...] az olvasó közönséget tévútra vezette.¹³⁰

Nézete alátámasztására a történeti források mellett Häufler említett, 1854-es topográfiai munkájára is utal, melyben a történet nem Pilismaróthoz kötődik. Jakobey Károly (1826–1891) Székely Bertalan festménye után készült, *Dobozi Mihály és hitvese* című festményét 2019-ben a BÁV 75. művészeti aukcióján értékesítették.¹³¹

Az 1850–1867 között készült hazai mohácsi csata- és II. Lajos-ábrázolások kapcsán a szakirodalomban elterjedt nézettel, hogy tudniillik alkotóik a szabadságharc bukása miatt érzett nemzeti gyászt is igyekeztek kifejezni általuk, Székely *Dobozijának* modern elemzésében is találkozunk.

Székely Bertalan képe, a II. Lajos holttestének megtalálása áttételesen ugyancsak az 1849-es nemzeti katasztrófára utalt azáltal, hogy a mohácsi csatavesztés történetének egyik kritikus eseményét ábrázolta. Egy másik jelentős alkotása, a Dobozi Mihály és hitvese (1861) pedig a túlerővel szembeszálló, a halált hitvesével együtt önként vállaló ember hősiességét örökítette meg, így állítva emléket a túlerő által elnyomott magyar szabadságharcnak.¹³²

129 Uo., 810.

130 Uo. „A Hazánk s a Külföld 1865-ben már hónapokkal a kiadás előtt küldött kisebb-nagyobb híradásokat Székely Bertalan Dobozijáról, majd megjelenése után hosszan elemezte a nyomat technikai újításait és a téma történelmi jelentőségét.” Révész, „A sajtókép mint...”, 417, 33. jegyzetben az ismertetések helyének felsorolásával.

131 Olaj, vászon, 73 × 95 cm. J. k. l.: Székely után Jakobey K. 2019. november 20.

132 Szívós Erika, *A magyar képzőművészet társadalomtörténete 1867–1918* (Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 2009). Vö. ARADI Nóra és mások, *A művészet története Magyarországon* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1983), 362–365.

8. kép. MADARÁSZ Viktor: *Dobozí*, 1868. SZM – MNG

Bár a korabeli sajtóban valóban találkozunk néhány olyan magyarázattal, amelyik mohácsi csatavesztést ábrázoló alkotást az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc bukásának analógiájaként értelmezett, annak vizsgálata, hogy ez valóban annyira egyértelmű és általános volt-e, ahogy azt a 20. századi művészettörténet-írárs sugallta, további kutatást igényel. Az bizonyos, hogy Dobozíék története például – mint láttuk – a hazai irodalomban és képzőművészetben már 1848–1849 előtt is rendkívül népszerű volt.

Madarász Viktor 1868-ban festett Dobozí-festményének¹³³ (8. kép) témája a 19. század eleji üldözési jelenetekhez nyúlik vissza, a megformálás azonban eltér Blaschke rézmetszetétől, illetve az illusztráció kompozícióját követő festményekétől.

Madarász képén nemcsak az alakok válnak testtelenné, hanem a történeti képeknél megszokott, színpadszerű, háromdimenziós tér is eltűnik, sőt, a Madarásznál korábban oly fontos jellemrajz sem lényeges. Az alakoknál sokkal nagyobb szerepet játszik maga a képsík, illetve annak üressége.¹³⁴

A Székely-festmény főcsoportjának statikusságával ellentétben Madarász képén a mozgalmasság dominál: „Madarász vérbeli, izgalmas képet fest az üldözésről, képének formátuma és színvilága is a helyzet drámaiságát érzékeltetik.”¹³⁵ Az ereje utolsó megfeszítésével vágatózó ló hátán ülő Dobozí bal kezével szinte ájult feleségét fogja át, jobbáiban pedig – kétségbeesett elszántságát jelezve – már a halálos dőlésre tartott tört látjuk. Az övére csatolt, a vad vágatóban a levegőben úszó, hangsúlyos szablya ugyanakkor, és az, hogy Dobozí visszanéz üldözőire, azt sejteti, hogy fel fogja venni velük a harcot. Madarász festményén a feleség sorsának és férje akaratának kiszolgál-

133 MADARÁSZ Viktor, *Dobozí*, 1868, olaj, vászon. Budapest, Szépművészeti Múzeum–Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 59.153T. 1910-ben Madarász egy Dobozít ábrázoló olajfestménye Amerikában volt, egy olajvázlata pedig Ernst tulajdonában. ERNST, *A magyar történelmi...*, 81, 82; [ERNST], *Ernst-Muzeum*, VI. terem, 22. tétel, 21.

134 VESZPRÉMI, „Történeti festészet...”, 324.

135 BAKÓ, „Adatok a Székely...”, 16.

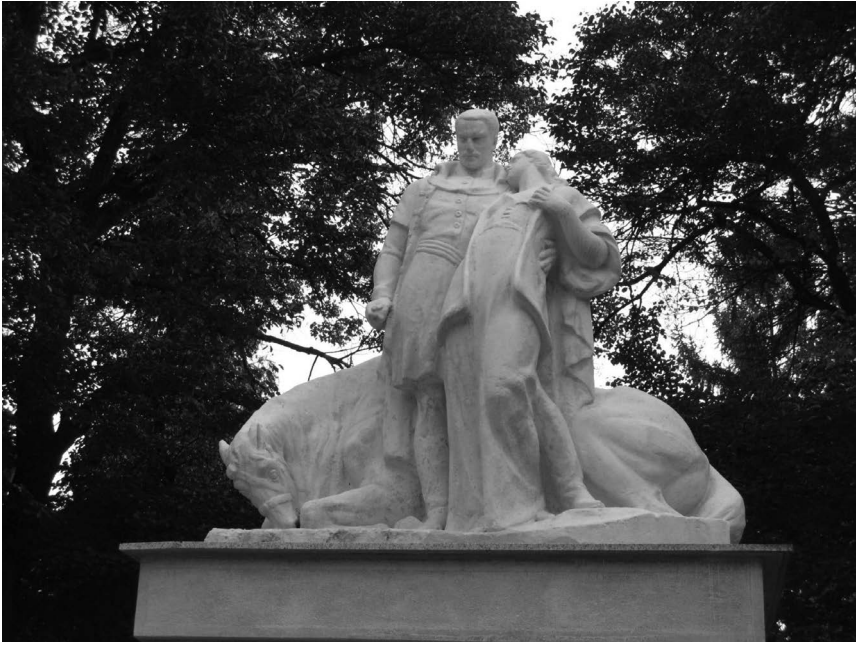

9. kép. Lotz Károly: *Dobozai*. Vázlat. SZM – MNG

tatott szerepet játszik, ellentétben Székely Bertalan kompozíciójával, mely a házaspár közös döntését tükrözi, s melynek véghezvitelét a feleség is segíti azzal, hogy lemez-teleníti mellét a tördőzés előtt. Madarász festményének szemlélete és a kép narratívája Istvánffy leírásának felel meg, melyben a nő passzívan elszenvedti az eseményeket, míg Székely festménye inkább a Zermegh-féle leíráshoz kapcsolódik, mely szerint a feleség, hogy kész helyzet elé állítsa bizonytalankodó férjét, leugrik a lóról. Igaz, Székely képe azt sugallja, hogy azért kell állva bevárni a törököket, mert a fáradt ló összerokadt alattuk, egyértelművé teszi azonban, hogy a végzetes döntés mindkettejük akaratával megegyezik.

Lotz Károly (1833–1904) feltehetően az 1880-as években készítette a Magyar Nemzeti Galériában őrzött, *Dobozai* és felesége történetét megjelenítő kis méretű olajvázlatát (9. kép),¹³⁶ arról azonban nincs tudomásom, hogy nagyobb méretben is megfestette-e a je-

136 Olaj, karton, 28,3 × 22,4 cm. J. j. l.: Lotz. Budapest, Szépművészeti Múzeum–Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. F. K. 4936. Vö. YBL Ervin, *Lotz Károly élete és művészete* (Budapest: Képzőművészeti Alap Kiadó-vállalata, 1981), 45. tétel; BAKÓ Zsuzsanna, *A szépség festője: Lotz Károly 1833–1904* (Budapest: Duna-könyv Kiadó, 1994), 17, 80–81; BAKÓ, „Adatok a Székely...”, 16, 6. kép. A keletkezés idejeként itt olvasható 1850-es évek Bakó Zsuzsanna szíves közlése szerint elírás volt. Ludányi Gabriella ugyanakkor 1987-es Kovács Mihály-monográfiájában Lotz két *Dobozai*-ábrázolását említi: „Lotz Károly: *Dobozai* és hitvese, 1850-es évek (MNG), majd 1880-as évek (MNG)”. LUDÁNYI, *Kovács Mihály...*, 65; BAKÓ Zsuzsanna, *Lotz Károly* (Budapest: Kossuth Kiadó, 2006), 36, 47 (34. kép). 1910-ben Ernst Lajos tulajdonában volt Lotz

10. kép. PONGRÁCZ Szigfrid: *Dobozi Mihály és felesége hősi emlékműve*. 1924.
Pilismarót, Fő tér

lenetet. Lotz kompozíciója már a Székely festményén megörökített után következő pillanatot ábrázolja: az összecsuclott ló hátán fekvő feleség véres ruhája, illetve a mellette álló Dobozi leeresztett jobbában tartott véres kard jelzi, hogy bekövetkezett a feleség halála. Dobozi balja még halott hitvese vállán nyugszik – a feleség jobbával holtában is a férje övébe kapaszkodik – figyelme azonban már a háttérben közeledő lovas törökökre irányul. Bakó Zsuzsanna szerint elképzelhető, hogy a vázlat az 1880-as évek világi tematikájú falképmegbízásaihoz vagy a Mátyás-templom Szent László-falképeinek keletkezéséhez kapcsolódik. Az utóbbi megbízáson Lotz együtt dolgozott Székellyel, akivel jó barátok is voltak, elképzelhető, hogy Székely korábbi, sikeres történeti festménye is befolyásolta Lotz témaválasztását. Az sem zárható ki teljesen, hogy a vázlat korábban készült, hiszen Lotz – mint a Pesti Műegylet 1859. évi kiállításán bemutatott *Gellért püspök megtagadja a koronázást Aba Sámueltől* című festménye jelzi – az 1850-es években foglalkozott történeti témákkal is.

Nem tudjuk, kinek a műalkotása – vagy annak sokszorosított változata – szerepel Kosztolányi Dezső 1899-ben játszódó, *Pacsirta* című regényében, ahol a vidéki lakás ebédlőjének falán látható „Dobozy, a magyar hős, ki a törökök elől menekülve, hitvesét

Dobozit ábrázoló olajfestménye. ERNST, *A magyar történelmi...*, 79; [ERNST], *Ernst-Muzeum*, VI. terem, 20. tétel, 21.

tartotta csupasz mellén”¹³⁷ a leírás mindenesetre a témának az egész 19. századon átívelő népszerűségét jelzi. Éppúgy, mint azok az említések, melyek a történet élőképeken vagy alkalmi színelőadásokon történő megelevenítéséről számolnak be.¹³⁸ A század vége felé ugyanakkor már találkozunk a téma ironikus megjelenítésével is.¹³⁹

Székely Bertalan festményének kompozícióját vette át Pongrácz (Popper) Szigfrid (1872–1929) hősi emlékműve, melyet 1924-ben (a tervezett 1914 helyett) Pilismarót főterén állították fel (*10. kép*). Bár a 20. század elején már több szakértő figyelmeztette az emlékmű felállítását szorgalmazó helyieket, hogy Dobozi Mihály története nem Pilismaróthoz, hanem Pusztamaróthoz kapcsolódik, a helyi identitásban rendkívül fontos szerepet játszó hőstett emlékét megörökíteni kívánókat ez nem térítette el szándékuktól.¹⁴⁰

A szoborcsoporton az egymást átölelő házaspárt, illetve a mellettük fekvő lovat látjuk. A tragikus eseményt az emlékművön – a *Dobozy Mihály és hitvese, Ilona, 1526. A haza- és a hitvesi szeretet vértanúinak emlékére* felirat fölött – egy relief is megörökítette. Ennek kompozíciója Lotz Károly említett olajvázlatával mutat rokonságot: mindkét alkotáson a háttal a ló tetemére dőlt halott feleséget, balján pedig a kardját fogó férjet látjuk, míg azonban a festményen a törökök még csak a háttérben közelednek, a pilismaróti reliefen Dobozi már a lovon érkező ellenséggel harcol. Az emlékmű talapzatán elhelyezett táblák az I. és II. világháborúban, illetve 1956-ban elesett pilismarótiaknak is emléket állítanak.

137 KOSZTOLÁNYI Dezső, *Pacsirta* (Budapest: Holló és Társa, [é. n.]), 25.

138 HERMANN, „»Magyarentod«”, 218.

139 Uo., 218–219.

140 Az emlékműállítás folyamatát részletesen ismerteti: KÁNTOR Klára, „Dobozy Mihály esete a történeti hitelességgel (A hónap dokumentuma: 2022. június)”, *A Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára honlapja*, 2022.06.14, https://mnl.gov.hu/mnl/keml/hirek/dobozy_mihaly_esete_a_torteneti_hitelessseggel.